

DANA-MIHAELA ZAMFIR
(București)

TERMENI PENTRU NOIUNI «PUER» I «HERES» ÎN LIMBA ROMÂNĂ . ISTORIA SCHIMBĂRIILOR DE SENS I DIFUZIUNE DIALECTALĂ

Reunim în cercetarea noastră termenii pentru cele două noiuni precizate în titlu, în virtutea faptului că, asemenea multor limbi, româna exprimă sincretic prin cuvântul cel mai general folosit pentru noiunea «puer» nu numai ființa umană în primii ani de viață („enfant, garçon ou fille, dans la période de la vie qui succède à l'*infantia* et précède l'*adulescentia*”; Ernout-Meillet s.v. *puer*), ci și ființa umană, indiferent de vârstă, în raport cu părinții sau cu unul din părinți (ceea ce se exprimă în latină printr-un *plurale tantum*: *liber* („nom collectif désignant «les enfants» par rapport aux parents et sans désignations d'âge”; Ernout-Meillet s.v.). Facem, de aceea, dintru început precizarea că, în scopul unei descrieri cât mai precise a modului în care au fost folosiți, de-a lungul istoriei limbii române – în limitele în care dispunem de atestări scrise –, termenii din câmpul semantic care ne interesează, vom distinge, în cazul fiecăruia, actualizările cu sensul «puer» (ceea ce vom numi în continuare *sens absolut*) de actualizările cu sensul «heres» – mai exact «heres primæ generationis», sens pentru care în latină nu exista o formă de singular, ci numai substantivul defectiv *liberi* – (ceea ce vom numi în continuare *sens relativ* sau *genealogic*).

Este un loc destul de comun în studiile de istorie a limbii române să se facă referință la de lexicografie istorică faptul că termenul astăzi general (nu numai prin apartenența la limba standard, dar și – după cum urmează să arătăm – prin difuziunea pe care o are în graiurile dacoromâne actuale) pentru noiunea «puer» avea în limba română veche un sens special, desemnând un copil rezultat dintr-o legătură nelegitimă («spurius»). În ciuda curentei semnificative a acestei particularități, mo-

dul în care substantivul *copil* i-a pierdut conotația de nonlegitimitate – împreună cu alte conotații depreciative din punctul de vedere al percepției sociale, pe care este evident că le-a avut (vezi mai jos) – și s-a extins geografic, din zona în care a început a fi folosit cu sensul neutru «puer» până aproape la nivelul întregului teritoriu dacoromân, și, pe de altă parte, modul în care termenii folosiți în cea mai veche fază a dacoromânei pentru noțiunea «puer» i-au redus treptat atât frecvența în sistemul lexical de complex al sinonimelor, care se vede a fi existat la un moment dat pentru exprimarea acestei noțiuni, cât și difuziunea geografică reprezintă două aspecte istorice și dialectale insuficient descrise până în momentul de față.

Termenul care se vede a fi avut cea mai largă întrebuintă are pentru exprimarea noțiunii «puer» în dacoromâna veche este *cocon*. Grație sincretismului semantic la care ne-am referit la începutul acestui articol, el a intrat într-o relație sinonimică foarte strânsă cu termenul care pare a fi fost cel mai tipic pentru noțiunea «heres», și anume *fecior*. Examenul atestărilor are șansa de a ne arăta dacă *fecior* a pătruns în câmpul semantic «puer» – noțiune pe care este indubitabil că o exprimă în mod absolut într-o serie de cazuri – grație concurenței în care se află cu *cocon* în câmpul semantic «heres» sau dacă aparține a lui la câmpul semantic «puer» este primar. Extrem de intensă alternanță care există în dacoromâna veche (într-un tipar documentar la care ne vom referi pe larg în cele ce urmează) între cuvintele *cocon* și *fecior* pare să indice că folosirea acestuia din urmă cu sens absolut, observabil într-un număr destul de redus de pasaje din texte traduse, nu este rezultatul unei traduceri mecanice¹, ci oglindește o sinonimie reală (în sensul de «complet», nelimitată contextual la actualizările cu sens genealogic ale termenilor pentru «puer»), a cărei prezență în dacoromâna veche a fost, de altfel, semnalată (DA, s.v. *fecior* enumeră ca primul sens al cuvântului „*Enfant (en général)*”, pe care, înainte de a-l ilustra prin citate și de a-l însoți cu un comentariu referitor la neutralizarea opoziției de sex, îl marchează cu semnul tipic elementelor lexical-semantice dispărute din limbă).

¹ Vom discuta la locul cuvenit relația dintre cuvintele românești și termenii care apar în versiunile slave ale textelor traduse la noi.

Circula ia dialectal a termenilor pentru «puer» în dacoromâna veche nu a fost niciodat urm rit , dup cuno tin ele noastre. Cuvintele *cocon*, *fecior* i *copil* sunt re inute de Ghe ie 1975 (cea mai riguroas descriere a variantelor dialectale ale dacoromânei vechi) numai ca ilustr ri ale unor transform ri fonetice (*cocon* în repetate rânduri pentru închiderea lui *o* aton la *u*, ex. Ghe ie 1975, p. 115, 216, 336, 355; *fecior* men ionat la tot pasul pentru închiderea lui *e* aton la *i*; *copil* semnalat o singur dat pentru palatalizarea labialei, Ghe ie 1975, p. 122), iar cuvântul *prunc* (care nu pune niciun fel de probleme fonetice, în afar de amu irea lui *-u*) nu este pomenit nic ieri în această lucrare. Singurul cuvânt pe care Ghe ie 1975 îl aduce în discu ie în repetate rânduri (de exemplu la p. 192, 225, 304 etc.) ca factor de puternic individualizare dialectal este cuvântul *poroboc*, pe care trebuie s -l privim într-adev r ca pe un caz cu totul izolat, sub raportul difuziunii geografice i al „rezisten ei” istorice, în seria termenilor care ne intereseaz .

Cu toate acestea, în ciuda cvasiuniformit ii termenului *cocon* în dacoromâna veche – fa de care cvasiuniformitatea lui *copil* în dacoromâna actual arat cât de remarcabil este propor ionalitatea invers a concuren ei în care s-au aflat la un moment dat aceste dou cuvinte –, cuvântul *poroboc* nu reprezint singurul element de diferen iere dialectal din dacoromâna veche în sfera no ional «puer». Pe lâng faptul c expansiunea lui *copil* în detrimentul lui *cocon* trebuie privit ea îns i ca un fenomen dialectal spectaculos, o analiz foarte atent duce la identificarea unor particularit i dialectale în folosirea termenilor chiar înainte de momentul în care începe s se întrez reasc această concuren .

I. Termeni cu sensul predominant «puer» în dacoromâna veche

1. Cuvântul *cocon* în dacoromâna veche

A a cum am spus deja, cuvântul care în mod evident a avut cea mai intens circula ie i cea mai vast difuziune dialectal (fiind, în fapt, termenul tipic i general dacoromân pentru exprimarea no iunii «puer») în dacoromâna veche este cuvântul *cocon*. Trebuie remarcat din capul locului c , în ciuda caracterului s u de împrumut lexical

(asociat cu tr s turi fonetice specifice elementelor lexicale nemo tenite: prezen a lui *o* atât în pozi ie aton , cât i în pozi ie nazal), acest cuvânt a acoperit un domeniu semantic primordial, dep ind cu mult în frecven i difuziune cuvintele mo tenite din acela i domeniu.

Vom analiza în continuare felul în care este folosit *cocon* în cele mai vechi texte române ti.

1.1. Secolul al XVI-lea

1.1.1. În cursul secolului al XVI-lea, *cocon* apare cu sensul absolut «puer» pe o vast por iune din teritoriul dacoromân, p rând totu i s aib în Muntenia (cu sud-estul Transilvaniei) o pozi ie sensibil mai solid decât în alte arii; în CT (1561) i în RM (1574), el apare de câte 17 ori, de i lipse te din psaltirile coresiene i din CL.

În versiunea evanghelic din CT, ca i în copia extrem de fidel a lui Radu din M nice ti, forma de singular însumeaz câte 8 ocuren e cu referire la pruncul Iisus: ex. *Elu se sculâ i l coconu* i *muma l i noaptea* (CT 3^v, 1–2; RM 3^v, 12), ap rând mai rar cu referire la al i copii (câte 3 ocuren e); forma de plural are câte 6 ocuren e, ex. *i tremise i cise to i coconü ce ra* \uparrow *Viflee* i \uparrow *tru hotarâle lui* (CT 8^v, 8–10; RM 4^t, 4–5) i este în varia ie liber cu termenul mo tenit *fecior*: *i ad serâ c trâ l coconü s se atingâ de l* (CT 91^t, 4–5; RM 99^f, 3), fa de *L sa i fe orü s vie c trâ Mine* (CT 91^t, 7–8; RM 99^f, 5) (vezi i 6.1.).

Tipul „muntenesc” de întrebun are a cuvântului *cocon* se reg se te în Transilvania de sud-vest, pentru care versiunea evanghelic din ES (1551–1553) ofer 4 ocuren e la singular (ex. β *chiâm I<su>s n β cocon'* (64^v, 6–7) i dou la plural (*ruda a asta protivni s mt' cuconilor' \uparrow t rg' edz nd'* (33^f, 8–11); *ai descoperit' ceste cuconilor'* (34^v, 1–2)).

Cocon se întâlne te i în *Cod. St.* (ansamblu de texte cu baz dialectal neunitar) ca un corespondent regulat al sl. *otrok*β (singurul cuvânt slav pentru care Miklosich LPSGL d numai echivalentul *puer*); cele 5 ocuren e din primul dintre a a-numitele *Texte bogomilice* sunt forme de singular cu sens absolut: *i r pi coconu* i *fugi c tr mare* (59^f, 9–10); *fugindu i u \uparrow cocon duc'n du* (59^v, 7–8 – articolul scris $\uparrow u$ în loc de $u\uparrow$; -c *ndu*; 60^f, 1–2; 60^v, 4 – $u[n]$); singura form

de plural traduce sl. dTMti (echivalat de Miklosich cu *liberi*): *c' -au n scut* [t ss. deasupra lui s] *cinci coconi* (57^v, 4–5 de jos). Aceea i coresponden lexical existent între versiunea românească i textul slav disponibil în manuscrisul bilingv apare în *Cod. Br.* (text de asemenea greu de caracterizat sub raport dialectal), unde ocuren ei: *nde ra cocon C* îi corespunde sl. *ideže b otro e* (412, 9–10).

În restul teritoriului dacoromân, *cocon* nu este atestat în forma de singular i cu sensul «puer».

1.1.2. Sensul genealogic «liberi» este singularul sens cu care *cocon* apare în documente (dou ocuren e), PO (3 ocuren e) i *Lev. Belg.* (o ocuren). Atest rile acoper urm toarele domenii dialectale:

– Muntenia – sudul Transilvaniei: *cum s s tie c , nef cându eu coconi de trupul miu i ner mâindu nime de noi, nici frate, nici nime, f r numai nepotu-miu Anghel din Ol ne ti* (DÎR X (Râmnicu Vâlcea, 1594) 103, 2–4); *s se r dice cu turcul i cu t tarul pre noi s ne piiarz cu doamn -mea i cuconi-i* sau *s ne scoa den ear s ne ia eara* (DÎR XLIV 142, 5–6 de jos);

– Oltenia: *carele vor m'aca coconi vo tri* (Lev. Belg. 77, 6);

– Banat: *C ce ne-ai ad s' afarâ den ghipet' c noi, coconi no tsi* [sic] *i dobitoacele noastre de seate s ne moarâ* (PO 235, 6–8 de jos = E XVII, 3); *-` d 6n' al t u D 6nedzeu, putearnic', st tâtor u de alean', cine vo u bate r iâ p rin ilor' ȁ coconi s i, cine Mine mâ râsc'* (PO 244, 2–11 = E XX, 5); *arâ s i-au d 6nu-s u dat' lui muâre, i a asta fe ori au feate au n scut', muârea i porobocii ai d 6nu-s u fie arâ acesta f râ muâre s meargâ afarâ cu ve mânt C s u. arâ s va dzice erb C a asta: place-6 mie d 6nu-mieu muârâ mâ i coconi miei, nu vo u s se sloboadzâ* (PO 246, 4 de jos–247, 3 = E XXI, 4–5) – pasaj în care se observ varia ia liber dintre pluralele *poroboci* (termen dialectal specific ariei sud-vestice a dacoromânei vechi, vezi mai jos) i *coconi* cu sensul «liberi».

1.2. Secolul al XVII-lea

1.2.1. Cu sensul absolut «puer», cuvântul *cocon* este extrem de bine atestat într-o mare parte a domeniului lingvistic dacoromân, cuprinzând:

– ara Românească (Muntenia – Oltenia), unde *cocon* are în cronograful lui Mihail Moxa (1620) o recuren impresionant , fiind

principalul termen pentru no iunea «puer»; practic, apare cu regularitate pe toat întinderea textului: ex. *arâ curund n scu anume Alexandru, cocon frumu el* (309, 5); *ce ȁcâ era cocon mit utel* (332, 28); *s dâ coconii la al ii s -i creascâ* (340, 9). În fragmentul din NVI (1648) pe care l-a publicat Gaster în primul volum din *Chrest.*, recuren a lui *cocon*, în raport cu dimensiunile reduse ale fragmentului, este notabil : ex. *s - spue fie carele de ȁtr-’n ii, ce va fi de coconul ce- se n scuse* (133, 8); *de mult bucurie se um plu, pen tru na terea coconului* (132, 23); *ca pen tru nemic lucru cu sc r bâ s nu vazâ chî coconului* (134, 7). Pe de alt parte, recuren a lui *cocon* este notabil nu atât din punctul de vedere al dimensiunilor textului (care este unul bilingv, cu p r i de mare întindere în slav), cât mai ales al raporturilor de sinonimie lexical vizibile în acest text, în *Myst.* (1651): ex. *pentru botejunea a coconilor* (7^r, 14, 15 – -j u-; f r a); *deaca na te f meaâ coconul* (7^v, 5–6); *de va fi cocon mic* (37^r, 1–2; 41^r, 7; 50^r, 2; 50^v, 7, 16 etc.). Situa ia din *Myst.* se repet , pe o scar mult mai vast , în textul tip rit tot la Târgovi te cu un an mai târziu, ÎL (1652), în care frecven a extrem de ridicat a lui *cocon* i alternan a lui remarcabil cu *copil* fac din acest text una din cele mai importante m rturii pentru evolu ia istoric a structurii câmpului semantic «puer» în limba român : ex. *Pentru crucile coconulu ce ȁchipuesc* (XII^r, 23), dar ȁtorc *copilul spre apu`* (XII^r, 19); *Pentru coconii de va fi ȁdoire c nu s-au botezat* (XII^r, 28), dar *c’nd* *s se boteaze copilul* (XII^r, 26); *arâ copii agareanil S pre carii boteazâ ca ni t* [w suprascris; -e omis] *coconi aceâ nu tiu ce s fa* [ç suprascris; -e omis] *pre din i* (124, 6). În ciuda strânsei concuren e care pare a se fi stabilit în Muntenia, în jurul anului 1650 între *cocon* i *copil* termenul cel mai vechi a r mas viabil pân destul de târziu în aceast arie, unde îl g sim la 1691, cu regularitatea specific fazelor istorice mai timpurii, în *V. Nif.*: ex. *ce- âste dumnitale acest cocon’?* *Au fe or i-e, au altceva ?* (287, 28); *acest cocon’ fiul mieu âste* (287, 29); *at coconul t u trimite-l pre el’* (288, 10); *ar tatal [sic] coconului auzind a asta* (288, 7); *aceastâ auzind tat l coconului* (288, 13). În alte (fragmente

de) texte provenite din provincia istoric ăra Româneasc , atest rile lui *cocon* sunt izolate: *i adunarâ fi tecine c te un cocon' al s u i furâ de to 80 de coconi* (Pal. 67, 24–25); *i când' veri na te coconi cu moar tea s i s cump neascâ* (Sith. 64, 10).

Din motive de con inut, cuvântul *cocon*, a c rui atestare documentar cu sensul «liberi» este spectaculoas (vezi mai jos), se întâlne te foarte rar în documente cu sensul absolut «puer»: *Apoi, dup ce au murit Trufanda vistiiar, iar Iordache au r mas cocon micu la Cernavod în eara Turceasc* (DRH. B XXX/354, 386, 7–8); *ajungându-m vream de b trânea e i de mult sl biciune i fiindu numai cu capul, f r de nice un cocon* (DRH. B XXX/315, 349, 5–6).

– Moldova, unde *cocon* cu sensul absolut «puer» este frecvent (de i minoritar fa de *prunc*) atât în Caz. I. (1643): ex. *tremise de tâe 14 000 de cuconi mici* (47^v, 18); *† mijlocul' acelora cuconi s t †plâ i cinstitul' Ī ann' Crβstitel', pruaç' mic' † bra ele m ine-sa lisafei* (47^v, 19); *carele tâe † Vifleem' 14 000 de cuconi* (111^r, 22), cât i în Pr. I. (1646): ex. *Or care cucon' ce va fi †câ nu de vrβstâ, ce s va g si tot' sup t' ascul tarâ p rin ilor'* (184^r, 10 de jos). În Letopise ul lui Ureche (cca 1650), *cocon* este destul de rar: ex. *fiind cocon brudiu Bogdan vod , de 15 ani, cu to ii l-au r dicat domn* (Ur. Let. 137, 9 de jos) (7076 mart); *pre unii îi duc la arigrad, pre al ii la Odriiu i pre la alte scale [...] acestora le zic agemoglani (sau iamoglani), adec nevinova i, coconi. Iar daca crescu de apte ani [...]* (Ur. Let. 74, 25) (*De împ r iia turcilor i de începutul lor...*). Sc derea frecven ei atest rilor lui *cocon* – mai ales în raport cu situa ia acestui cuvânt în tip rurile ie ene din ultimul deceniu al primei jum t i a secolului al XVII-lea – este sensibil în Moldova; atest rile sunt sporadice în diverse tipuri de texte religioase i în diverse momente din cursul celei de-a doua jum t i a secolului: *Mol. Mold.* (1650–1675): *cuc nil r* (233, 15 – coreferen ial cu *prunci* 233, 12; citat din Mt., XXI, 17); Raf. Par. (1661): *de coc n s va feri de p cate, †tru toatâ vî a a l* (180, 27); la Dosoftei: *au n scut cuconi dela Hristo's mirele s u* (Ps. vs. 209, 6); *stearpa n scu †pte, i â multâ † cuconi sl bi* (Ps. în . 250, 8).

– Transilvania, unde recuren a lui *cocon* cu sensul «puer» are un statut cu totul aparte în NTB (1648), ca urmare a strânsei concuren e cu termenul specific *poroboc*; exist un num r considerabil de pasaje care în versiunile evanghelice din secolul al XVI-lea au *cocon* sau *prunc* i c rora le corespund în NTB pasaje cu *poroboc* (vezi 3.2.). Folosirea lui *cocon* este regulat pentru desemnarea pruncului Iisus, dar nu exclude posibilitatea referirii la al i copii: *î-i trimease pre i* \uparrow *Viflaem', zise duce i-vâ, iscodi cu de-adins de cocon, i deaca ve afla da i-6 tire ca s vî u i u s m* \uparrow *chin' Lui* (4^r, 10 de jos); *i atâ stea a carea v zurâ la r sârît' mergea* \uparrow *naintea l S p nâ veni de stâtu desupra nde ra coconul* (4^r, 6 de jos); *i* \uparrow *tr nd* \uparrow *casâ aflarâ coconul i pre M<a>ria mum- Lu* (4^r, 4 de jos); *i certâ I<su>s pre l', i i dentr- nsu dracul' i s vindec coconul' de* \uparrow *nacela as* (22^v, 13–14 de jos); *i zise lor', cela ce va prîimi pre coconul acesta* \uparrow *numele Mieu pre Mine prîimea te* (81^r, 5–6). Cuvântul *cocon* a r mas viabil în Transilvania pân târziu, fiind bine reprezentat în texte c tre sfâr tul secolului al XVII-lea. O surs important în acest sens sunt textele datorate lui Ioan Zoba, apar inând intervalului 1680–1700: *stea a, pre carâ o au v dzut v l'hovnicî spre r s rit', i st tu asupra unde era cuconul' Înv .* (244, 22–23); *cuconil r s rac* (C r. 278, 15); *cuconî* (C r. 278, 4 – coreferen ial cu *fe orî* 277, 31, 7 – coreferen ial cu *fe orî* 277, 31 i cu *pruncî* 278, 6).

– Banat. Sursele de care am dispus pentru reconstituirea situa iei din Banat (cu regiunile învecinate) în cursul secolului al XVII-lea sunt pu ine, dar ele atest folosirea lui *cocon* cu sensul «puer» i în aceast regiune: *Alexandre, f - i vrun cocon, s - i r mân poman Machidoniei Alex.* (1620) (61^r). AC (cca 1650) ne d glosarea *kokon* Puer, filius (70², 4 de jos – intrare ad ugat).

1.2.2. *Cocon* cu sensul genealogic «liberi» este atestat masiv în documentele din ambele principate istorice extracarpatice de-a lungul secolului al XVII-lea. Atest rile acestui sens în textele literare r mân, cantitativ, mult inferioare celor din documente.

– În ara Româneasc , sensul «liberi» apare – în limitele materialului nostru – abia în textele situate cronologic c tre sfâr itul secolului al XVII-lea. În CÎ (1678), *cocon* este minoritar în raport cu *copil*, dar aflat în varia ie liber cu el, ex. **coconi** (13^v, 13) în explicarea pildei datornicului nemilostiv, fa de *s v nzâ pre d'nsul' i pre muârea i copii lui* (13^t, 8). În *Mol. sl.-rom.* (1698) întâlnim *at eu i coc nî cari mi-au dat' Dumnezeu* (317, 11 – citat din Psaltire, reprezentând, ca urmare, un tip de context al c rui caracter hieratic a blocat cele mai multe tipuri de inova ii lingvistice). Cel mai notabil este faptul c în LC, unde este frecvent, *coconi* «liberi» tinde s se specializeze pentru a desemna vl starele domne ti (vezi i mai jos), ex. *Neagoe vod i doamna lui, Despina, i coconii lor care le d ruisse Dumnezeu* (111, 2); *Iar a doa zi purcease doamna Elena cu to i coconii ei i cu toate rudenile ei i cu gineri-s u Radul* (200, 4); *iar maica lor i coconii cei mai mici, Mihai i Matei i Iordache au r mas la arigrad* (200, 17); *Iar trupul lui Costandin l-au r dicat jupâneasa lui, Ilinca, i coconii lui: Dr ghici, rban, Costandin, Mihai, Matei, Iordache* (LC 186, 1). În acest fel, tr s turile de vârst con inute în sensul «puer» ajung s se tearg , iar cuvântul ajunge s desemneze vl starele domne ti indiferent de vârst : *prist vitu-se-au c tr Dumnezeu i un cocon al doamnei Elenei, anume Matei Cantacuzino, ce-au fost vel-ag* (LC 211, 15 de jos).

În documentele din ara Româneasc , *coconi* în sens genealogic are o întrebuintare asem n toare celei din textele literare (relativ rar atestat): ex. *Iar cine va mearge la jupâneasa Mariia i la coconii ei s o bântuiasc sau s -i zic ceva pentru acest sat [...]* (DRH. B XXX/339, 368, 10–11); *ajungându-m vreama de b trâne e i de mult sl biciune i fiindu numai cu capul, f r de nice un cocon* (DRH. B XXX/315, 349, 5–6), i una extrem de specific , ap rând în formula solemn de înt rire a unei danii sau a unei vânz ri, în care este în varia ie liber cu *feciori* (cu excluderea oric rui alt termen). Aceasta este cea mai notabil particularitate a utiliz rii lui *cocon* în dacoromâna veche – incomparabil , prin frecven a extrem de ridicat a atest rilor i prin regularitatea tiparelor, cu oricare alta din tr s tu-

rile istorice legate de structurarea câmpului semantic «copil» în limba română . Ex.:

– *ca s hie de mare credin la mâna jupânului Diicului velichie spatariu ot Buice ti i a **coconilor** dumnealui, p ntru s s tie c ne-am sculat noi [...]* (DRH. B XXX/222, 268, 3–4);

– *i o am dat de a noastr bun voie, f r di nice o sil , cu tirea noastr i a f meilor noastri i cu tirea **coconilor** no tri, c ci c aceast mo ie se tragi despre muierile noastre* (DRH. B XXX/310, 346, 6–8);

– *s -i fim dumniei lui rumâni cu toate mo iile noastre i cu to i feciorii no tri, dumniei lui i **coconilor** dumniei lui i nipo ilor i str nepo ilor dumniei lui în veac necl tit* (DRH. B XXX/4, 4, 1–3 de jos);

– *S -i fie domnealui mo ie i **coconilor** dumnealui în veacu st - t toare* (DRH. B XXX/19, 19, 9);

– *ca s fii dumnului mo ii ohabnic , lui i **coconilor** dumnului* (DRH. B XXX/33, 43, 7–8);

– *ca s him noi rumâni dumnealui de acum înainte i **coconilor** dumnealui i nepo ilor, strenepo ilor, mo ie ohabnic* (DRH. B XXX/64, 92, 4–5);

– *ca s fie dumnealor mo ie ohabnic i **coconilor** i nepo ilor în véci* (DRH. B XXX/102, 133, 24);

– *s -i fie dumneaei i **coconilor** dumneaei mo ie în veac* (DRH. B XXX/187, 229, 12–13 de jos);

– *I-am vândut eu, de a mea bun voie diript bani gata, ughi 170 ca s -i fie dumnealui i **coconilor** mo ie în veacu* (DRH. B XXX/204, 248, 4–5);

– *s fie dumnului mo ie de vac, dumnului i **coconilor** dumnului* (DRH. B XXX/221, 267, 4–5);

– *ca s fie domniului de mo ii i **coconilor** domniului în vec* (DRH. B XXX/230, 276, 1–2 de jos);

– *ca s -i hii dumnealui i **coconilor** dumnealui rumânii ci scriu mai sus pre nume i cu ocina mo ie ohabnic dumnealui i **coconilor** dumnealui i nepo ilor i str nepo ilor în veaci pân la amin [sic]* (DRH. B XXX/222, 268, 1 de jos–269, 2);

– *Deci s aib a-i firea dumnealui mo âe st t toare i **coconelor** dumnealui* (DRH. B XXX/247, 297, 2–3);

– *s - i ie Bunea vistier satul i mo ia cu bun pace în veacu, el i coconii lui i mai mult val s n-aib* (DRH. B XXX/252, 306,5–7);

– *i m-am vândut eu Vasilie rumân de bun voie, f r nici o sil , ca s -i fiu de mo ie lui i coconilor în veaci* (DRH. B XXX/296, 335, 3–5);

– *i le-am dat toate de bun voia mea, ca s le fie dumnealor de mo ie ohabnic i coconilor dumnealor, nepo ilor, str nepo ilor* (DRH. B XXX/315, 349, 1–2 de jos);

– *Deci s -i fie dumnealui mo ie cu bun pace i coconilor, câ i Dumneaz u i va d rui* (DRH. B XXX/330, 363, 4–5);

– *ca s -i hie dumnealui de mo ie i coconilor dumnealui, nepo ilor, strenepo ilor, ohabnic cu bun pace în vecie* (DRH. B XXX/331, 363, 9–11);

– *ca s -i fie dumnealui mo iile st t toare în vecie, necl tinat i coconilor dumnealui, câ i Dumnez u va d rui* (DRH. B XXX/338, 368, 8–9);

– *ce s - i ie Evstratie vistier cu bun pace aceaste doao sate cu rumânii i cu tot venitul, s -i fie mo ie i coconilor lui în veacu* (DRH. B XXX/343, 372, 25–26);

– *Deci domnia mea am dat lu Evstratie vistier i jupâneasei lui, Elinii, s -l ie, s le fie de mo ie lor i coconilor în veac, cum au fost i mai denainte vream* (*ibidem*, 374, 21–23);

– *ca s fie dumnealui mo ie ohabnec în veac i coconilor dumnealui câ i Dumnezeu i-au d ruit* (DRH. B XXX/345, 377, 8–9);

– *ca s -i hie dumnealui mo ie ohabnec , lui i coconilor lui i nepo ilor i strenepo ilor lui st t toare în veace* (DRH. B XXX/346, 377, 6–8).

– În cronicile moldovene ti, pluralul *coconi* pare a fi specializat pentru a desemna vl starele domne ti: *Deacii Alixandru vod , daca au fugit în ara Le asc cu doamn -sa i cu coconii s i* (Ur. Let. 29, 7 de jos – v *leatul* 6962); *au ie it din Ciceu, în luna lui ghenuarie într-o duminec , l sându- i doamna i coconii i au purces spre arigrad* (*ibidem*, 102, 4) (*Cându au purces P tru vod din Ciceu la împ r ie la arigrad*); înc 4 ocuren e în episodul cu retragerea lui Petru Rare la Ciceu; v *dzându-s Bator Jigmont domnul Ardealului sosit la b trâne e i f r cuconi* (Cost. Let. 164^f, 1).

În documentele moldovene ti, situa ia nu difer de cea observabil în documentele contemporane din ara Româneasc , în sensul

folosirii lui *cocon* cu sens genealogic în contexte neformularizate: *iar o falce o am dat daanie **cuconului** dumisale, lui Ion cu , cu pome i într-îmbe capetele viilor, i cu loc de crame i cu tot venitul, i cu poam cu tot, i cu pivni ce o am cump rat de la Dumitra co, feciorul lui Manule de Hârl u, ca s n-aib nime a s amesteca de **cuconii** mii, nice d n oar , în veaci (DRH. A XXVII/174, 164, 3–7); Într-aceaea, dumnealui Gavriila logof tul cel mare i cu fiiu-s u, cu Velicico i cu al i **cuconi** a dumisale, v dzindu cum aceale ocine sintu direapt mo ie a lor, n-au vrut s le las<e> piitoare (DRH. A XXVII/182, 170, 1–3); s-au tocmit dinaintea m riei sale, domnu-nostru, i dinaintea noastr cu dummelui, cu Gavriila log<of> tul i **cucunii** dumisale (ibidem, 170, 10–12); f cut-am dumisal<e>, lui Gavriila log<of> tul i **cuconilor** dumisal<e> acest carte de m r-turie (ibidem, 170, 15–16); Aceasta iar <i> au d ruit slugii noastre ce mai sus scrie, Nacului Brut, i **cuconilor** lui, pentru al s u suflet (DRH. A XXVII/470, 449, 24–25).*

Cercet rile noastre pe zeci de documente din seriile A i B ale colec iei DRH ne arat c formulele de înt rire folosite în Moldova nu difer prin nimic de formulele corespunz toare folosite în ara Româneasc . Exemplele ce urmeaz sunt din documentele moldovene ti ale anilor 1643–1644:

- i am vândut Tomi ei de tr reni i femeii lui i **cuconilor** lui, ca s -i fie lui mo ie drept de <a>cmu (DRH. A XXVII/29, 34, 5–6);
- ne-am dat p rile nostre din C t na i de a noastr bun voie, pentru frati-nostru cu învoire, dumisali, p harnicului Pan i **cuconilor** <i> nipo ilor i strinepo ilor dumisali (DRH. A XXVII/88, 93, 15–17);
- ca s -i fie dreapt ocin i mo ie lui i femei dumisale i **cuconilor** dumisale (DRH. A XXVII/93, 99, 4–5);
- ca s -i fie dumisale direapt ocin i mo ie i giupâneas i dumisale i **coconilor** dumisale, în veaci de veaci (DRH. A XXVII/118, 121, 4–5 de jos);
- ca s le hie dumilor sale mo ie drept , i **coconilor** dumis<a>le i neapo ilor dumis<a>le, în veaci (DRH. A XXVII/119, 122, 9–10);
- ca si fie loi mu ie i fim e-salea, Cârstinie, i **cucunilor** sie (DRH. A XXVII/156, 150, 4–5);

– *ca s hie dumisale dreapt< > ocin i mo ie, i **cuconilor** dumisale, în veaci* (DRH. A XXVII/186, 174, 6–7);

– *ca s -i fie dumisale ocin< > i mo ie nischimbat , i **coconilor** dumisale i nepo ilor dumisale* (DRH. A XXVII/187, 175, 14–15);

– *ca s -i hie dumisali dereapte ocini i cump r tur<i> i **cuconilor** dumisali [...]* (DRH. A XXVII/252, 230, 6–7);

– *ca s -i hie dumisal<e> ocin i mo ie [i] **cuconilor** dumisal<e>* (DRH. A XXVII/288, 265, 12–13);

– *pentru aceaia ca s -i fie dumisal<e> dereapt ocin i cump r - tur , dumisale, i giupâineas i dumisale i **cuconilor** dumisal<e>* (DRH. A XXVII/313, 304, 8–10);

– *s -i fie dumisal<e> de la noi dare i mo ie direapt , i **cuconilor** dumisal<e> i a tot rodul dumisal<e>, carilea va aleage Dumnedzeu s fie mai aproape* (DRH. A XXVII/341, 330, 6–8);

– *ca s -i fie dumisale dreapt ocin i mo ie, i **cuconilor** lui i nepo ilor lui, în veaci de veaci* (DRH. A XXVII/348, 338, 23–24);

– *ca s fie dumisale dirept ocin i mo ie i **cuconilor** dumisale, în veci* (DRH. A XXVII/411, 394, 7–8);

– *ca s -i fie dumisale direapt ocin< > i daanie de la noi, în veaci, i **cuconilor** dumilor sale* (DRH. A XXVII/459, 437, 8–9).

– Sensul «liberi» este atestat i în Transilvania în diverse momente din cursul secolului al XVII-lea: *arâ cei ce m ncarâ, ra b rba ca la cinci mie f râ mueri i **coconi*** (NTB 19^f, 8 de jos); *r - dicâ **cocoanii*** [sic] *i s ↗bog ir* (Pentic. 313, 21 – citat din Pilde XXXI, 28).

– În Banat, sensul genealogic este consemnat al turi de cel absolut în glosarea din AC la care ne-am referit deja: ***kokon*** Puer, filius (vezi *supra*).

1.3. Secolul al XVIII-lea

Începând din secolul al XVIII-lea, frecven a lui *cocon* este sensibil diminuat pe tot teritoriul dacoromân. Departajarea celor dou grupuri de sensuri – cel absolut i cel genealogic – devine, în condi iile diminu rii atest rilor i îndeosebi ale specializ rii semantice care se contura înc din secolul precedent în cronicile din ambele principate extracar-

patice (vezi *supra*), greu de operat, deoarece folosirea lui *cocon* cu sensul absolut «puer» pare a fi atins deja statutul unui arhaism.

1.3.1. În aria sudic a dacoromânei vechi, sensul nespecializat «puer» se mai întâlne te în pasaje ca: *i au n scut c c n* (Alexie 68, 2); *i crescú c conul pân era de vârst* (*ibidem*, 68, 5). În Alexandria (1799), *cocon* «puer» este totu i recurent, ex. *unde-mi aduse Apolon dumnezeu un cocon mic* (166, 24). Diferen ierea semantic dintre *copil* – inova ie lexical în sfera no ional «puer», rezultat al unei generaliz ri posteroare anul rii unor tr s turi semantice extrem de specifice (vezi *infra*) – i *cocon* – termen care a parcurs drumul invers, restrângându- i folosirea ca urmare a unei pronun ate specializ ri semantice – se observ foarte bine în *Sindipa* (1703), unde se înregistreaz o frecven foarte ridicat a lui *cocon* în condi iile restrângerii evidente a referin ei (folosit numai pentru a-l desemna pe fiul împ ratului în diferite etape de vârst): *Era un p rat la Persiia, anume Chira, i avea 7 muieri; i coconi nu avea. i s-au rugat lui Dumnezeu s -i dea coconi. i [...] au f cut un cocon f t, de care el cre tea împ r tea te* (79^f); *Deci filosoful luând pre coconul împ ratului i l-ai dus în casa lui [...] i au pus pre coconul în cas i în toat vremea îl înv a [...] Au nevoit pre cocon filosoful cu mare nevoin [...] i atâta au înv at coconul, cât altul ca el n-au fost, nici au r mas s mai învea e* (79^v) etc. Pentru acoperirea lexical a sensului «puer» cu referire la indivizi din afara casei domnitoare se folose te în *Sindipa copil* (vezi *infra*).

– În Moldova se întâlnesc atest ri destul de târzii ale lui *cocon* cu sensul «puer», dar ele sunt sporadice i par s apar în unor tipare împietrite: *va d' rui Dumnezeu un cucon* (*Trepetic* (1779) 122, 18); *Pre acel cucon de-l g s* (*C nt rile stelí* (1784) 139, 22).

– exist surse cu baz dialectal incert , în care se mai întâlne te înc *cocon* cu sens absolut c tre sfâr itul secolului al XVIII-lea; în *Hronograf* (1760; tr s turi de tip muntenesc, dar nedignostice), *cocon* este recurent; ex. *i featelor i coconilor* (71, 33); *i adusesé i coconi ar tineri* (71, 31 – opus lui *feate* 30); *dentr-ace ti coconi, carií s nt b rba i i carií s nt feate* (71, 37).

– supravieuirea cuvântului *cocon* în Transilvania după 1700 este destul de problematic și pare limitat la anumite tradiții locale; găsim cuvântul folosit de mai multe ori în *Sindipa* tipărit la Sibiu în 1802, unde are același statut în raport cu *copil* pe care l-am remarcat deja ca specific *Sindipei* muntenești din primii ani ai secolului al XVIII-lea: ex. *decât coconu* [sic] *apărî tale ma filosof* (188, 23 – coocurent cu *copil*); *cocon* (189, 10–11).

1.3.2. Sensul «liberi» este greu de atestat, în secolul al XVIII-lea, în legătură cu alți referenți decât vechile stăruiri.

– zona Românească și sudul Transilvaniei: *apreun cu prelumina-rii coconi a mării Tale* (*Înv. creșt.* 337, 19).

1.4. Pentru a exprima sensul «puer» cu specificarea trăsăturii de sex, [+feminin], în limba veche se folosește, mult mai rar decât *cocon*, derivatul feminin *cocoan*: *au venit înaintea noastră Gavril și Ileana cu femeia lui, Nastasiia, de a lui bun voie, de nimene nevoită, și-au primit o cocoană și le-a făcut de suflet, pentru că ei n-au avut feciori de trupul lor; anume aceea cocoană, Măriașă, fata lui Ionaș Poturul, nepoata lui Gavril. Primitu-o-au cu toată osârdia ca și le-a făcut* (DRH. A XXVII/405, 390, 2–6).

2. Cuvântul *prunc* în dacoromâna veche

2.1. Secolul al XVI-lea

În cursul secolului al XVI-lea, cuvântul *prunc* este atestat, practic, pe tot teritoriul dacoromân, dar numai în textele literare; în documente el nu apare niciodată. Distribuția atestărilor arată că, în mod evident, *prunc* a fost periferic în aria sudică și sensibil mai viabil în aria nordică.

2.1.1. Pare să fie caracteristic pentru folosirea lui *prunc* în dacoromâna veche faptul că marea majoritate a atestărilor acoperă sfera nominală «puer» (atestările sensului «liberi» sunt periferice).

– În aria dialectală care cuprinde zona Românească și sudul Transilvaniei, *prunc* este atestat numai de câte două ori în CT și RM: *cela ce se va smeri ca prunc acesta acela ăste mai mare apărî cerului* (CT 37^v, 7–9 de jos; RM 41^r, 3); *și chemă Ișus prunc și îl*

puse † *mijloc de ei i zise derep t' grâesc' voa c s nu vâ*
 † *toar set' i s fi i ca fe orii n ve i mear ge* † *tru* † *p r iã cer ului*
 (CT 37^v, 12–16; RM 40^v, 14).

– În Transilvania de sud-vest, *prunc* pare s de in – luând în calcul i dimensiunile surselor care permit compara ia dintre diferitele sisteme dialectale – o pozi ie mai puternic printre termenii pentru «puer»; el apare de trei ori în ES (text care cuprinde numai *Evanghelia* dup Matei): ex. *Atunce aduser la D ns' prun' cum' se pue m nule pre ei* (71^r, 8–10 de jos); *c den rosture pruncilor' i ce sug' b r it-ai laud* (79^v, 1–2).

– Banat: din cele cinci ocuren e ale lui *prunc* în PO, trei ilustreaz sensul «puer»: *Isac' rugâ-se D 6nul<u>i derept' muârea sa: c era stearpâ: i dupâ acea fu ascultat' de D 6n l i R veca muârea sa fu t roasâ i pruncii* † *pingea-se n l pre alalt' † zBgâ l ei* (83, 1–4 de jos = G XXV, 21–22); *Faraon' va s omoarâ pruncii evrei* (181: margine).

– Ceea ce este specific pentru cuvântul *prunc* în nord-vestul Dacoromaniei (aria rotacizant) este situarea lui în afara concuren ei cu *cocon*. El este atestat o singur dat în CV: *i ad ser pr † c l' viu i fu m* † *g âre n p in* (9^r, 1–2 – coreferen ial cu *urelu* 8^v, 2 i cu *urele* 8^v, 6) i ceva mai bine reprezentat în psaltirile rotacizante: 5 atest ri în PH: ex. *S turar fe orii i l sar' rr m i ele pruncilorB s i* (11^r, 11 de jos); *S geatele pruncil rB fur rrane l rB* (52^v, 11–12); *M<i>l<o>'tiv' e D<o>m<nu>lu i e dereptu. D<u>m<ne>-dz'ul no stru mil â te. inre pruncii D<o>m<nu>lu* (100^r, 9 de jos).

– Un text în care *prunc* este întrebuinat într-un mod sensibil diferit de cel întâlnit în celelalte surse contemporane este textul cu baz dialectal mai greu identificabil (amestec de tr s turi nordice i sudice) al *Cod. Br.*; toate cele 6 atest ri din acest text bilingv corespund în mod consecvent sl. *otrokB* (= *puer* Miklosich LPSGL, nr. 5292). În afar de pasajul comun cu CV (*bes' dui pânâ la zori deaci i. Aduserâ pron l* [sic; 1 ss.] *vï* – 215, 11), *prunc* este folosit în *Cod. Br.* – într-un mod f r analog în dacoromâna veche – pentru a-l desemna pe Fiul din Sf. Treime: ex. *voa main te D 6ne-*

z' u râdicâ **prunc l Sâu I<su>s** (35, 4); *Ze l pârin ilor' no tri trimease pro[▲]cul' Lui I<su>s* (31, 4).

2.1.2. Sensul «liberi» este ilustrat în PO numai în aspectul lui „genealogic” (al raport rii la p rin i), nu i în cel al nerelevan ei tr - s turii [vârst]; coocuren a cu *fecior* arat clar, în pasajul respectiv, c termenul specific pentru «liberi» este urma ul lat. *fetiolus*: *i purceaser fe orii lu I'<rai>l' den Ramasen' ▲ Suh t c 6 arâ fi ase sute de mü b rba i pedestri f râ pruncii i muerile* (218, 3–5 de jos = E XII, 37).

2.2. Secolul al XVII-lea

– Atestarea lui *prunc* în secolul al XVII-lea în ara Româneasc se limiteaz , practic, la prezen a lui în texte oltene ti; e extrem de rar în Muntenia propriu-zis . Chair i în Oltenia, *prunc* este absolut periferic în raport cu *cocon* (vezi **1.2.1.**); în Cronograful lui Moxa se întâlnesc numai dou atest ri: *i le t a muerile i le ucidă fe orii i le junghea pruncii* (325, 10 – pasaj în care rela ia dintre *feciori* i *prunci* are acela i caracter ca în pasajul din PO reprodus sub **2.1.2.**); c *pruncii lui Roman' era tinerei* (336, 42–43 – coreferen ial cu *coconii* 337, 3). În *Myst.*, unde concuren a dintre *cocon* i *copil* apare ca o tr s tur diagnostic a textelor muntene ti cu pu in înainte de jum tatea secolului al XVII-lea, *prunc* este periferic: *r'nza mueri' ▲ carea aste pruncul* (34^v, 11–12).

– În Moldova secolului al XVII-lea, *prunc* este bine atestat în textele literare, dar absent din documente. *Caz. I.* îl are pe *prunc* foarte bine atestat, cu statut de cuvânt predominant pentru no iunea «puer»: ex. *vâdzu ▲ vis' pre H<risto>s st n d' pre preastol' ca n' pr nc' mit utel'* (189^f, 6); c *conii cei mici i pruncii di▲ bra ele man cilor sale* (91^v, 11); *p rtâ sarcina legei vechi ▲pre nâ cu pruncii ceâ ce s nâ tâ supt' leage* (52^v, 12). În schimb, în *Pr. I.* *prunc* este relativ sporadic: ex. *Un' m' cu f meaâ sa doSmind' ▲tr-un' a teSnut': vor' ▲presura- ' pruncul' ▲tre sine i-l' vor' morâ* (157^t, 1); *unul' de ace tâ [surd sau mut] aste ca i un prunc' mic or'* (162^t, 14). Prezen a cuvântului *prunc* în Moldova continu s fie totu i atestat pân c tre sfâr itul secolului al XVII-lea: în *Mol.*

Mold. (1650–1675), **prunci** (233, 12 – citat din Mt. XXI, 15) este coreferențial cu *cuc nil r* (233, 15); atestările continuu cu textele lui Dosoftei (*aduna prunci ce sug la â â* – Dos. Par. 264, 3) și ale lui Cantemir. În *Cant. Div.* (1698) II, 85 se întâlnesc 4 atestări, la care se adaugă diminutivul *prunc or*; distincția netă între *prunc* și *copil* pare să ateste persistența îndelungată în Moldova a sensului originar «spurius» al acestui din urmă cuvânt, ceea ce va fi împiedicat modificarea pe care expansiunea lui a adus-o în celelalte părți ale Dacoromaniei în lexicalizarea noțiunii «puer»: *S nu copii cu socotiala fi i, ce cu r utatea prunc ori s fi i* (citat din I Cor. XIV, 20).

– Cel mai notabil aspect al atestării lui *prunc* în dacoromâna veche este noncoincidența dintre actuala lui răspândire în părțile vestice al teritoriului dacoromân și absența lui din surse importante și de mare întindere provenite din Transilvania. Cuvântul este cu totul absent din NTB; el începe totuși să fie din ce în ce mai bine atestat în Transilvania pe măsură ce ne apropiem de anul 1700, atingând o recurență remarcabilă la Ioan Zoba din Vin (ultimul sfert al secolului al XVII-lea): ex. **prunci** *r ma s rac de altul'* (C r. 278, 6 – coreferențial cu *coconii* 278, 4 și cu *fe orii* 277, 31); *ai l r prunc* (C r. 278, 25 – opus lui *fiăstri* 278, 23); **pruncil** *r l r'* (C r. 278, 22 – în opoziție cu *fiăstril r*).

– Judecând după absența lui din AC, cuvântul *prunc* – pe care l-am văzut, încă din secolul al XVI-lea (vezi 2.1.), atestat marginal în PO – era, dacă nu necunoscut, cel puțin nesemnificativ printre lexicalizările lui «puer» în Banat la jumătatea secolului al XVII-lea.

2.3. Secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea

Restrângerea circulației dialectale a lui *prunc* se reflectă în faptul că după anul 1700 el nu mai este atestat în țara Românească, iar în Moldova este atestat sporadic; singura sursă literară în care am găsit atestări (*Cântările steli*, 1784) este un tip de text unde folosirea cuvântului poate fi considerată o reminiscență livrescă: ex. **pruncul** (140, 4 – coreferențial cu *cucon* 139, 22); *Rahila pruncul* ⤴ *pl nge* (140, 24); *i to prunci* [sic] *-au t at* (140, 15); *patruspr z ci mii de prunci* (140, 16). La acestea se adaugă o atestare documentară:

femei îngreunate au n scut f r moa , a murit i ele i prunci (SB LXXXIII (Moldova, 1821)).

– Cuvântul *prunc* devine, în acord cu expansiunea ce p rea s se contureze c tre sfâr itul secolului precedent (vezi 2.2.), diagnostic pentru Transilvania în cursul secolului al XVIII-lea. El este singurul heteronim pentru *infans* care apare în micile glosare i manuale de conversa ie aflate la sfâr itul ambelor edi ii din *Elementa linguae Dacoromanæ siue Valachicæ*, ceea ce pare s indice statutul lui de element diagnostic, cel pu în prin primatul pe care îl de ine în seria sinonimelor pentru «puer», într-o arie care a fost la un moment dat mai extins decât actuala arie vestic (vezi h r ile), incluzând Banatul i Transilvania:

prunc (ELD¹ 86, 10 – ~, *infans*; ELD² 96², 15 – idem);

prunci (ELD¹ 87, 2 de jos – *Dar celia lalti, qua:i mai ai, Prunci*, si *Fameliaa?*; ELD² 97¹, 2 de jos – context practic identic; diferen e de grafie).

Impunerea lui ca ceea ce poate fi considerat, la această dat , o norm lexical în Transilvania se reflect în caracterul absolut regulat pe care îl are în *B. Blaj* (1795), ex. *prunc'* (41¹, 51; 53¹, 50; 63¹, 16 de jos; 73¹, 45; 129², 29 – *ar pre prunc' adus r víu*, coreferen ial cu *tin r'* 129¹, 18 de jos i cu *tinerel'* 129², 18); *prunc* (41¹, 54; 42¹, 12; 73¹, 37, 41 etc.). Acest caracter de cuvânt tipic i general pentru sfera no ional «puer» este confirmat de textele colii Ardelene: la Samuil Micu, în *Istoria bisericeasc* , *prunc* este, de asemenea, recurent i regulat, ex. *Irod [...] au vrut s omoare Pruncul; S-au dus cu Pruncul i cu muma lui în Egipt; au poruncit de au t iat to i prunci* 10^f; *au st tut deasupra c sii unde era Pruncul, unde întrând maghii s-au închinat Pruncului; temându-se c nu crescând Pruncul acela s -i ia înp r iia* (28^v). Acela i caracter îl are la Petru Maior: de exemplu, în *Istoria pentru Ꞥceptul Rom nilor Ꞥ Dachia [...]* (1834), atât sensul «puer», cât i sensul «liberi» sunt bine atestate, ex. *s mearg , dup porunc , la Sighismundus împreun cu fratele i cu pruncul* (dar zicând c , de va na te *fecior*, s vin cu *fiul* i cu fratele la dânsul) (V, 6 – nara iunea despre originea lui Iancu de Hunedoara; 5 ocuren e); *vi a lui se va stinge, i de la pruncul acesta se va înoi iar i* (IV, 2); *nici b trâni* i *cei neputincio i, nici*

prunci nu r mân scuti i; l cuiitorii dachi cu muerile, cu **prunci** i cu toate ale sale; cu mueri i cu **prunci** cu tot au fugit din Dachia; care sc pare a dachilor cu muerile i cu **prunci**; cei r ma i ai dachilor cu muerile i cu **prunci** (I, 4); cât necum vreunii b rba i, ci nici mueri, nici **prunci** nu au mai r mas în Dachia (I, 6) etc.

– De asemenea, *prunc* ajunsese, la începutul secolului al XIX-lea, un cuvânt tipic pentru Banat – ceea ce este o schimbare considerabilă, dac ne raportăm la atestarea lui precar în această regiune înainte de 1700 (vezi **2.1.** i **2.2.**). La începutul, în *Fabule* (1814), cuvântul *prunc* este net majoritar în raport cu ceilalți termeni prin care se exprim sensul «puer»:

prunc (ich. *Fab.* 162, 6, 12);

prunc (ich. *Fab.* 72, 6 – foarte r u bi a u aste a sp rîă pre ~ de mic ; 170, 5 de jos – s m duc ma de grab ↗ cas , c m a teapt bie i ~);

prunci (ich. *Fab.* 59, 4 de jos – ↗ s ~ cum ↗ vedea, ↗ cepea a striga, ascun find dup gardur ; 94, 10 de jos – S nu ↗ v m dar pre ~ nostri [sic] din tinerea e moli unea ubirilor de dulce ; 160, 2 – pre ~ ce mic dar foarte tare s - p zim de toat min una; 166, 6 de jos – ~ i featele ma vârtos când sânt avu i de p rin de bun neam);

pruncil r (ich. *Fab.* 60, 1 – ca s scape de râsul i de batjocura ~; 71, 8 – s dea ~ s de bun neam i bun crea tere).

La începutul g sim i diminutivul *pruncu i* 139, 11 pentru accentuarea ideii de fragilitate a fiin ei aflate în primii ani ai vie ii, ca i derivatul corespunzător lat. *infantia*:

pruncie (ich. *Fab.* 160, 6 – deac din ~ se ↗ va aceale, ↗ toat vîă a nu se pot desv a).

3. Cuvântul *poroboc* în dacoromâna veche

3.1. Secolul al XVI-lea

Spre deosebire de termeni discutați în paragrafele precedente, cuvântul *poroboc* a avut în dacoromâna veche un foarte pronunțat grad de individualizare dialectală, fiind specific în secolul al XVI-lea pentru

Banat i cuprinzând dup 1600 p r ile învecinate ale Transilvaniei de sud-vest – arie convergent cu Banatul i prin alte tr s turi dialectale.

Cuvântul *poroboc* este net majoritar în PO (38 de ocuren e) pentru exprimarea sensului «puer» (cel mai frecvent) i a sensului «liberi»; cele dou sensuri se contopesc în acest cuvânt, în care tr - s tura [vârst] este frecvent anulat , astfel c el desemneaz în multe situa ii o persoan care în modul cel mai evident a dep it stadiul *infantia*: ex. *eu i por boc l mearge-v 6 acolo* (70, 6–7 de jos); *nu sl bozi mâna ta pre poroboc' neci-l supâra* (71, 9–10 de jos – episodul preg tirii pentru jertfa lui Isac); în opozi ie cu 6 ocuren e ale lui *fecior*: ex. *a-i fe or l cel' n l n scut' al t u Isac'* (70, 8–9); *n-ai cru at' nui fe or' al t u pentru Mine* (71, 7–8 de jos); *n-ai cru at' fe orului t u cel' n l* (72, 3–4); *i acest' poroboc' era cu fe orii Vilheei i a Zilfeeii a muerilor' t tâni-s u* (126, 3–4 de jos); *poroboc l nu poate veni de la tat -s u* (157, 8–9 de jos); *Chizea' m-a6 b gat' drept poroboc l t tâni-mïeu* (158, 8 de jos – episodul negocierii pentru venirea lui Veniamin; consecvent); *i c nd' poroboc l se-ar fi m rind' duse-l feateei lu Fara n' i fu ei  loc' de fe or'* (183, 10–11 – episodul na terii lui Moise; recurent).

3.2. Secolul al XVII-lea

– Dup 1600, *poroboc* continu s fie un termen specific pentru Banat; l-am notat în *Prop.* (cca 1630), unde apar dou ocuren e în fragmentul apocrif *C ntec la Cr ciun* (evocare a episodului na terii Mântuitorului): *por bocß* (136, 4); *porobocul* (136, 5).

– Atestarea lui masiv în secolul al XVII-lea se datoreaz îns statutului pe care îl are în Transilvania de sud-vest. În NTB (1648), recuren a lui este impresionant : *poroboc* de ine evident statutul de cuvânt tipic pentru lexicalizarea no iunii «puer», fiind nu exclusiv, dar net predominant în raport cu termenii semantic echivalen i (folosit inclusiv cu referire la pruncul Iisus). La fel ca în PO (vezi 3.1.), departajarea sensurilor «puer» i «liberi» este dificil , de i într-un mod diferit: în m sura în care acoper un sens genealogic, *poroboc* desemneaz în textele transilv nene din secolul al XVII-lea descenden i pu in înainta i în vârst : *i c nd s  plurâ pt zile s tae porobocul pregur i chemarâ numele Lu I<su>s* (68^t, 10–11 de

jos); arâ **porobocul'** cre tea i s t riã  D<u>hul , i s plea de  elep ie (69^f, 1–2); i vindec **porobocul** i–l deade t tâni-s u (80^v, 8–9 de jos); Atuncea adus râ c trã l' **porobocii**, s - pue m nile spre , i s sã roage; arâ cenicii certa pre ei. arâ I<su>s zise l sa' **porobocii** i nu- prire 'pre i a veni c trã Mine (25^f, 5–8); arâ carii m ncarã ra patru mie de ameni, f râ mueri i f râ **porob ci** (21^f, 1–2). Cuvântul se reg ese te, de i nu cu recuren a pe care o favorizeaz con inutul epic al *Noului Testament*, în *Ps. B.* (1651) – **porobocii** (30^f i urm. – Psalmul XVIII, 7; glosat pe margine *ne tiutorii*); *T n rul' cu fe o ra i porobocul'* sug tor u cu b tr nul' c run tu (174^f, 2 de jos).

În ciuda expansiunii pe care a avut-o în aria sud-vestic , cuvântul *poroboc* nu pare a fi supravie uit aici dup secolul al XVII-lea; dup cum am v zut (vezi 2.3.), atât Banatul, cât i Transilvania de sud-vest, au cunoscut dup 1700 o expansiune numai în parte previzibil a lui *prunc*, care a „acaparât” sferile no ionale «puer» i «liberi».

4. Cuvântul *copil* în dacoromâna veche

4.1. Secolul al XVI-lea

Singurul sens cu care cuvântul *copil* este atestat înainte de 1600 este sensul extrem de specific «spurius», prin care acest cuvânt se opune net, în faza celor mai vechi texte, seriilor lexicale pentru «puer» i «liberi»; p trunderea lui în domeniul lexico-semantic configurat în jurul acestor dou no iuni este o inova ie posterioar anului 1600.

– Cu acest sens specific fazei celei mai vechi a dialectului dacoromân, cuvântul este atestat în Moldova – aria în care sensul primar pare a se fi conservat, de altfel, mai mult vreme decât în celelalte regiuni –, într-un tip de text care este, printr-o fericit coinciden , cel mai potrivit pentru fixarea locului s u real în lexicul dacoromânei vechi, fiind o pravil care descrie condi iile de legitimitate sau nonlegitimitate ale unei na teri: LP (1581) – dou atest ri: *copil'* (accentul pus cam între slovele o i p, mai aproape de aceasta din urm): *de n se va ti nice va [ti t iat] vie brbat c n sã chiamã-se ~* (259^f, 5–7); *arã ~ cei ce se nasc' di c rvie n mâng' to pre rmã* (259^v, 4). Strâns împletit cu ideea de non-legitimitate con inut în sensul «spurius» pare a fi o folosirea cu

totul special a lui *copil* în legătură cu robii iganii, atestat documentar o singură dată în secolul al XVI-lea, dar extrem de bine reprezentat în documentele din secolul următor: Suceava, 1597 – *Eu, Pătrașco Pătrăniș, fac mărturie cu această mică scrisorie, cum am avut o igană la mână stîră de Bistrița. Deaceia ne-am tocmit de bunăvoie noastră între voi dăca Agafon, episcopul de Roman, deaceia mi-au dat o igană, anume Frăsina, și un copil Onofrei* (DÎR CVII 199, 1–4).

4.2. Secolul al XVII-lea

4.2.1. Sensul originar al cuvântului *copil* continuă să fie atestat în anumite surse chiar după apariția incontestabilă a sensului neutru, în virtutea că ruina *copil* a intrat în relație de sinonimie cu termenii mai vechi pentru «puer», extinzându-se în mod spectaculos în detrimentul lor. În Moldova, aproximativ în aceeași epocă în care *copil* este folosit cu sensul «puer» în *Pr. I.* (vezi 4.2.2.), folosirea lui cu sensul «spurius» ne întâmpină în opoziția lexicală *copil* – *fecior* din *Ur. Let.: Domnind Alixandru vodă ara venit-au cu oaste fiiu-său, Bogdan vodă. Însă a a zică că n-au fostu Bogdan vodă fciior cu cununie, ci copil lui Alixandru vodă* (29, 7 – V leatul 6962 august 2).

4.2.2. Încă de la începutul secolului al XVII-lea, cuvântul *copil* apare fără conotațiile depreciative legate de legitimitate și de apartenență socială. Cea mai timpurie atestare a lui ca sinonim al lui *cocon* este într-un tip de context în care sensul genealogic este prezent împreună cu trăsătura [vârstă], iar relația de sinonimie cu *cocon* este neîndoielnic:

– Oltenia, 1620 – *era prins' un' nărav' rău de toți amenii și de muierii și de copiii* (Moxa 321, 19 – coocurent cu *coconi* 321, 22).

Începând de pe la jumătatea secolului al XVII-lea, intrarea lui *copil* în seria *cocon* – *prunc* (– *poroboc*) este atestată în toate cele trei provincii istorice românești:

– Cele mai multe atestări ale lui *copil* cu sensul generalizat (eliberat de orice conotație socio-juridică) «puer» provin din țara Românească, unde apar în diverse texte, apărute în diverse tipări muntenești de-a lungul secolului al XVII-lea: *Myst.* (1651) – 5 atestări: *toți copiii căndă se nascău au acel păcat* (3^v, 7); *nașii să nu lăsa să fie copiii mici* (18^t, 6); *nu le oprea te a nu se botez pentru copilul ce*

va vrea s' `e> nascâ (34^v, 11–12; 35^f, 10; 42^f, 15); ÎL (1652) – extrem de frecvent (peste 45 de ocuren e numai în primele 125 de pagini); varia ie liber evident cu **cocon**: Pentru c **copilul**, cându-l bagi în sc ld toare, s caute spre r s rit (Glava 143); Pentru ce închipuia te când desfa **copilul** (Glava 144); Pentru ce închipuia te întoarcerea carea întorc **copilul** spre apus (Glava 145); Pentru crucile **coconului**, ce închipuesc i tunderea i scutecile ceale noao cu carele-l îmbrac (Glava 148); Pentru cei ce s boteaz , s -i ung cu sfântul i marele mir; i sc ld toarea ce închipuia te, i când s se boteaze **copilul** (Glava 149); CÎ (1678) – atestat atât cu sensul «puer» (2 ocuren e: c'ndu- i b tea joc' de d'nsul' ni te **copii** Ꞥ cetatea Vefulie (102^f bis, 24); c e ind' doa ursoi din lunc , au mor't' dentr-'n i patruzeci i do de **copii** (102^f bis, 27), cât i cu sensul «liberi» (s v nzâ pre d'nsul' i pre muârea i **copii** lui – 13^f, 8); Cant. Ist. (ultimul sfert al secolului al XVII-lea; copie primii ani ai secolului al XVIII-lea) – 2 atest ri, numai cu sensul «liberi»; în afara oric rei concuren e: cub au [u ss.] acel Ꞥp rat a a lesne a r dica at'ta sum i noroade de amen , cu case, cu **copi** , a eza pre aceste locuri 45^f, 4 de jos; luundu-Ꞥ i muerile i **copii** (77^v, 2 de jos). Gradul de generalizare pe care îl atinge *copil* c tre sfâr tul secolului al XVII-lea în BB poate fi considerat reprezentativ pentru „triumful” acestui cuvânt în norma munteneasc . În capitolul XXI al *Genezei*, de exemplu, apare o singur dat cuvântul *prunc* (*Cine va povesti lu Avrram c apleac **prun cul** Sar ra?* – 14¹, 17–18), de câteva ori – dar numai în sintagme cu genitiv sau cu posesiv – cuvântul *fecior* (*i v zân d' Sar ra pre fe orul Agare egh p teanenî carele s n scuse lu Avraam jucân du-se cu Isaac fe orul i* (14¹, 22–24, cf. îns Avraa6 ra de 100 de ani cân d' i s-au n scut lu Isaac **fi ul lu** – 14¹, 13–15), fa de Pentru c am n `cut **fe or** la b trânea ile meale – 14¹, 18–19), dar cuvântul recurent este *copil*; cuvântul *cocon*, care pare a fi vut o pozi ie deosebit de puternic în Muntenia pân c tre jum tatea secolului al XVII-lea (vezi 1.1. i 1.2.), este cu des vâ ire absent din întregul text al *Genezei*: i *cresecu copilul i s Ꞥ r c* (14¹, 19–20); *Nu fie Ꞥnain tea ta greu*

pentru *copil* i pen tru sluj nic (14¹, 30–31); i- puse pre m r' i *copilul* i o goni pre dâ n sa (14¹, 38–39); i s f r i apa den foale i lep d *copilul* su;t n' brad' (14¹, 18–20 de jos); Nu vo u vedea moaStea *copilului* mîeu, i ezu şpotriv de depar te, i strigân d' *copilul* plân se (14¹, 14–16 de jos) etc.

– De i atest rile moldovene ti sunt considerabil mai reduse decât cele muntene ti, deplasarea lui *copil* în câmpul semantic «puer» este atestat i în Moldova cu pu in înainte de jum tatea secolului al XVII-lea: *copil* (Pr. I. 156^t, 14: i acolâ au g sit' pre un' ~ i l-au ucis' de-au murit'; e vorba de un somnambul); în Ur. Let., atest rile sensului «puer» sunt destul de numeroase (vezi îns 4.2.1.): *Obiceaiu au turcii, în al patrulea an s ia a zeacea din copii, parte b rb - teasc , ca s s adaog pururea slujba împ r iei* (74, 7 – *De împ r iia turcilor i de începutul lor [...]*); *c în locul acela ce dau ei [popoarele balcanice de sub st pâ nirea turceasc] copii, noi sântem datori s fim gata de oaste în toat vremea* (74, 11).

Cuvântul *copil* apare i în documente ca o lexicalizare incontestabil a no iunii «puer», folosit absolut i incluzând sensul «inscius»: *Deci Vasili au adus m rturii, pe Dr gan, i pe Bârg u de Abe ti, i pre Andreica de Mere ti, i pe popa Lupul de Ion eani i au m rturisit cum au cump rat Petrigana i Mih il o parte de ocin din Mere ti, în dzilele lui tefan vod , în domniia dent i. Deci noi am socotit c aceaste m rturii a lui Vasili pre aceaia vreme au fost ne ti copii tineri ce n-au tiut ei de isprav cumu-i rândul aceii ocine* (DRH. A XXVII/139, 134, 4 i urm.; contextul *marchez* , dup cum se observ , un reper temporar i o ignoran cu privire la statutul juridic al unei mo ii, prin care se indic dou tr s turi semantice incluse în no iunea lexicalizat prin *copil*).

– Cam în aceea i perioad cu atest rile cele mai timpurii ale sensului «puer» în cele dou principate române extracarpatice, inova ia tranzi iei de la «spurius» la «puer» este atestat i în Banat: *kopil* (*Puer* AC 71, 6 de jos); forma *kopilandru* de pe rândul urm tor este glosat *idem* i urmat de *kopilash. Puellus* (AC 71, 4 de jos).

Trebuie spus c modul în care *copil* i-a consolidat pozi ia în sistemul sinonimelor pentru no iunea «puer» este într-o mare m sur

confuz, în sensul că textele oferă indicații care nu se acord foarte bine unele cu altele. Într-o epocă în care documentele din ambele principate extracarpatice indică o preeminență a termenului *cocon* (e drept, în condițiile foarte speciale în care „substanța epică” din materialul documentar favorizează folosirea cuvântului în sens genealogic, lăsând extrem de puțin loc pentru sensul absolut), iar termenul *copil* este puternic conotat social într-un mod care nu este decât o modificare în ultimă instanță nesemnificativă a sensului său original, sursele extracarpatice par să indice o fixare a lui *copil* ca heteronim pentru *puer*. Sistemul glosarilor din AC, reprodus mai sus, ne-ar îndemna să conchidem fără ezitare că toate conotațiile depreciative ale lui *copil* se terseaseră în Banat în jurul anului 1650 (adică extrem de devreme în raport cu prima atestare a lui *copil* cu sens „neutru” în Muntenia). Totuși, pe rândul 3 de jos al paginii 71 din AC se află o a doua intrare *kopil*, deasupra căreia sunt adăugate trei litere indescribibile pe fotocopie (editorul textului le-a interpretat *czo*, Chivu 2009, p. 149), și care are glosa *Spurius. nothus*, „transferând” cuvântul în sfera semantică (*spurius*, -a, -um „bâtard. Terme de la langue du droit” Ernout-Meillet, s.v.) în care îl fixează opozițiile terminologice pe care le întâlnim în textele juridice din Rile Române și pe care le regăsim în alte surse. Care va fi fost motivul acestei adăugiri din AC este destul de greu de spus. Faptul că ea apare după trei forme din aceeași familie lexicală, glosate fără ezitare ca echivalente ale lat. *puer* și ale derivatului său diminutival, sugerează o stabilitate semantică în raport cu care redefinirea ar trebui pusă pe seama unei reminiscențe erudite, fiind plauzibil ca autorul să nu fi ignorat tradiția de folosire a lui *copil* cu sensul «spurius» în limba română, în ciuda faptului că în varianta dialectală cunoscută și consemnată de el acest sens nu mai era recunoscut în mod spontan.

Cuvântul *copil* are însă o întrebuințare cu totul specială în documentele emise în ambele principate extracarpatice de-a lungul secolului al XVII-lea; folosirea lui aproape perfect regulată cu sensul «puer», dar cu referire la robii igani, pare să fie o exploatare, sub o formă specială, a conotației depreciative pe care o implică sensul primar «spurius», adică o deplasare a deprecierii din zona non-legitimi-

t ii în cea a apartenen ei socio-etnice. Aceast întrebun are este atât de frecvent în documente, încât impresia este de folosire a cuvântului cu valoarea unui termen juridic (adic exact a a cum a fost în latin , dup Ernout-Meillet, s.v. *spurius*, termenul corespunz tor celui mai vechi sens al lui *copil* în române te):

– *au dat Vladul peharnic domnu nostru un copil de igan anume* [loc alb în original], *fiiastrul lu G in iganul, carele au fost f cut de iganca lu G in cu alt igan al Vladului peharnic* (DRH. B XXX/13, 19, 4–6);

– *pentru o iganca , anume Nastasiia iganca cu toate fetele i Gavriil iganul cu copiii lui i Sofroniia iganca* (DRH. B XXX/149, 195, 7–8);

– *un igan, anume Vasilie cu iganca lui i cu copiii lui câ i va avea* (*ibidem*, 196, 16–17);

– *i-amu vândut domniului un copil de igan, anume Tudor, feciurul Niculii iganul, iganul postelnicuși Drosolui, carelea au f cut cu o iganca a vistiariuluiși Ghirghi, cu Anca iganca Curches* (DRH. B XXX/230, 276, 2–5);

– *o iganca de pe Ceaure t, care a [sic] fost dup un igan al dumnealu Pitarulu Ilie, cari a f cut dinpreun 4 copi i e am împ r it copii cu Pitarul: 2 am luat e i 2 dumnealu* (SB LXIX (Moldova, 1699; emitent Nicolae Costin) 105, 7);

– *Iar pentru un copil al lu Ion iganul* (SB LXX (Moldova, 1700) 107, 8);

– *Ion iganul a [sic] avut ni te copi cu acea iganca* (*ibidem*, 107, 11);

– *dar a murit i iganca i copii aceia cu totul* (*ibidem*, 107, 12).

Derivatele de la *copil* au în materialul documentar o distribu ie identic ; corespondentul feminin *copil* este folosit pentru a reda no iunea «puella» cu referire la clasa robilor iganii:

– [...] *cum s se tie c i-am vândutu o copil de igan, anume Mariia, fata Neac ii igancii* (DRH. B XXXIII/130, 126, 3–4);

– *i i-ou da i un copil de igan i o copil de igan* (SB LIX (Moldova, cca 1680) 88, 3 de jos),

iar diminutivul *copila* introduce o nuan are în privin a vârstei în interiorul aceleia i clase:

– iar Ion **iganul** a [sic] luat acum o **iganc** a noastr , i cu aceia are vre-o 2 **copila** mitite (SB LXX 107, 15 – document caracterizat prin recuren a lui *copil*, vezi mai sus).

În cazurile, destul de rare, în care cuvintele *copil* i *cocon* sunt coocurente în acela i document, diferen a de distribu ie i faptul c niciunul dintre ele nu poate fi substituit prin cel lalt sunt extrem de clare:

– *Adec eu, Drosul postelnic ot Braloste i, scris-am zapsul meu ca s fii de mari creden la mâna jupânul*«i Ghirghi vistier, p ntru s se tie c i-amu vândut domniului un **copil de igan**, anume Tudor, feciurul Niculii **iganul**, *iganul postelnicul*«i Drosolui, carelea au f cut cu o *iganc a vistiariul*«i Ghirghi, cu Anca *iganca Curches* . i i-am vândut domnie lui de a me bun voe, f r nice o sil . i l-amu vândut derept 2 600 de bani gata, ca s fie domniului de mo ii i **coconilor** domniului în vec (DRH. B XXX/230, 276, 1–8);

– [...] cum s se tie c i-am vândutu o **copil de igan**, anume Mariia, fata Neac ii *igancii*, de zeastrele mele de la tat -mieu. i o am vândutu de a mea bun voie, dereptu ughi 12, ca s fii mo ie i **coconilor** i nepo ilor (DRH. B XXXIII/130, 126, 3–6).

Situa ia învers , care ar consta în excluderea termenilor neconota i depreciativ din contextele care con in semnifica ia «inferioritate socio-etnic », nu poate fi defintit foarte exact; pentru cuvântul *fecior*, cel pu in, nu func ioneaz nicio astfel de limitare distribu ional :

– p ntru c i-am datu pre Dumitru **iganul feciorul** lu Cernei s fie al m n stirei mo ie st t toare ohabnic , c am vândut pre Cernei cu ceaia **feciori** (DRH. B XXX/208, 251, 2–4);

– i-amu vândut domniului un **copil de igan**, anume Tudor, **feciurul Niculii iganul**, *iganul postelnicul*«i Drosolui, carelea au f cut cu o *iganc a vistiariul*«i Ghirghi, cu Anca *iganca Curches* (DRH. B XXX/230, 276, 2–5);

– Îns am dat o **iganc** , anume Anca, cu **feciorul ei** Ion (DRH. B XXX/231, 277, 10–11);

– i au vândut ai s i derep i **igani**, anumea: Cârstea *iganul* i cu *iganca lui*, anume Mirla, i cu **feciorii** lui, anume Condrea i Ivan, i

M rîia, i Eftimiia i Nastasiia, to i feciori Cârstei (DRH. A XXVII/369, 356, 5–7);

– *pre acei igani ce mai sus scrie: Cârstea iganul i cu muiarea lui, Mirla, i cu to i feciori* lor ce mai sus scrie (ibidem, 357, 1–2);

– *i-am dat dumisal* un **âgan**, anume Daiul zl tariul, **feciorul** lui Toader F lciianului ci-au fostu faur, i cu doi **feciori**, anume T utul i Ghiorghie, s -i fie dumisal *âgan* i robi, i mo âie în veaci (DRH. A XXVII/378, 362, 2–5);

– *am vândut un igan*, anume Neachita, **feciorul** Condrii, i i l-am vândut dumisalea, lui Isariu jicniceriu cel mare (DRH. A XXVII/473, 453, 3–4).

În compara ie cu limitarea extrem de strict a folosirii cuvântului *copil*, pe care o atest un num r considerabil de documente – în sensul c , în ciuda apartenen ei la sfera no ional «puer», acesta se asociaz în mod extrem de regulat cu o anumit clas social , constituit întotdeauna, în condi iile istorice specifice rilor române, de una i aceea i etnie (robi igani) –, atestarea derivatului *copil rie* cu referire la îns i clasa boiereasc introduce un dezacord destul de greu de explicat. Fenomenul ne întâmpin , totu i, într-un document în care cuvântul *copil* este folosit, cu o recuren pu in obi nuit , exclusiv pentru a desemna un copil din clasa robilor; este adev rat c documentul în chestiune nu apeleaz la cuvinte din sfera no ional «puer» în asociere cu clasa boiereasc (acest lucru ne-ar ajuta s stabilim modul i limitele reale ale func ion rii opozi iei lexicale), ci numai la cuvinte din sfera no ional «filius / filia»:

a. Frecven a lui *copil* în DRH. B XXX/352 (Târgovi te, 15 decembrie 1645; document domnesc) atinge o cifr pu in obi nuit (10 ocuren e) pentru un singur document, explicabil prin faptul c referentul constituie însu i obiectul litigiului i ca atare termenul se repet în scopul preciziei juridice a formul rii:

– *ca s le fie lor un copil de igan*, anume Oancea iganul (383, 5);

– *Pentru c acestu copil de igan ce scrie mai sus, fostu-l-au cump rat Ivan ifariul dempreun cu jupuneasa [sic] lui, Mariia if reasa înc pân au fost viu. i înc l-au fostu cump rat pre acestu copil de igan cu tat-s u i cu -al i fra i ai lui, tot s la ul deplin* (383, 6–10);

– Deci acestu **copil de igan**, ce scrie mai sus, venitu-se-au în partea jupâneasei Marii*›i* if resei cu alte mo ii i igani (383, 18–19);

– i i-am dat i acestu **copil de igan**, ce scrie mai sus, ca s -i hie pomeana ei deplin (383, 25–26);

– sculatu-se-au jupuneasa Vl daia, f a t a lu Ivan ifar, dempreun cu b rbatul ei, Tudor Pite teanul, pentru acestu **copil de igan**, ce scrie mai sus, ca s -l ia de [la Oancea] logof t i de la jupuneasa lui, Mariia, c ci au fostu al i fra i ai **copilulu›i** la dân âi []i zicând s -i dea altu **copil de igan** schimbu (383, 7–11 de jos);

– i am dat domnia mea Oancei logof t i jupuneasei lui Marii*›i*, ca s ie cu pace acestu **copil de igan**, ce scrie mai sus, cum i l-au dat jupâneasa Marii if reasa (383, 2 de jos–384, 1);

– Iar jupuneasa Vl daia, f a t a lu Ivan i[fariul] i b rbatul ei, Tudor Pite teanul, mai mult treab s n-aib cu acestu **copil de igan** ce scrie mai sus (384, 3–4).

b. Derivatul *copil rie* este folosit cu referire la una dintre cele dou persoane aflate în litigiu pentru robul igan, i anume fiica de suflet a jupânesei care cump rase, împreun cu so ul ei, robul:

– Deaci, cându au fostu acum, l-au dat zeastre fi e -sa, Marii*›i*, jupâneasa Oancei logof t i s -i fie i pomen pentru sufletul ei, c ce c Mariia, jupâneasa Oancei logof t, fost-au dat de sufletu jupuneasei Marii*›i* if reasei, crescut de dânsa înc den **copil riia** ei i botezat pre numele ei pân o au i c s torit acum i o au înzestrat ca pre o f a t a ei (383, 21–25).

c. Dup cum se poate observa din exemplele pe care le-am transcris (i în care am subliniat cuvintele respective), documentul la care ne referim prezint cuvintele *fat* i *fie* în varia ie liber i cu aplica ie la ambele persoane feminine implicate în proces (fiica de suflet i fiica din c s torie); alt cuvânt pentru no iunile «puer» sau «heres», cu referire la clasa boiereasc , nu se afl în acest document.

Situa ia întrucâtva deconcertant din documente, comparat cu ceea ce ne indic textele literare contemporane cu ele în privin a folosirii cuvântului *copil*, ne îndrept e te s conchidem cu suficient fermitate c uzul documentar reprezint o valorificare special a sensului primordial pe care l-a avut în limba român cuvântul de care ne

ocup m, un fel de terminologizare a lui, dincolo de care se întrevade deja, atât prin întrebuinările cantitativ minoritare de felul celor pe care le-am semnalat în documente, cât și prin ceea ce ne arată în această privință textele literare, poziția cuvântului *copil* în lexicul limbii române actuale.

4.3. Secolul al XVIII-lea—începutul secolului al XIX-lea

Apariția documentară a lui *copil* ca sinonim al lui *cocon* trebuie socotită excepțional înaintea de 1700; emanciparea lui *copil* de trăsătura [inferioritate socială] cu care pare a se fi specializat în limbajul juridic și administrativ pe care îl reflectă documentele și de restricțiile distribuționale care derivă de aici trebuie plasat după această dată: *bucatele lor* [= ale unor mârzacii] *le-a dat în pradă, muierile, copiii în robie* (SB LXXIII (Moldova, 1729) 112, 12).

În textele literare, *copil* continuă să fie folosit potrivit tradiției care se fixase deja în secolul al XVII-lea (vezi 4.2.2.); îl întâlnim în literatura Românească: *Atuncea cunoscur că iaste om r u Stroe i-l pedepsia i mari i mici, i-l batjocoria i muieri i copiii* (LC 195, 5); *i lu moa a copilul i-l duser' la biserica lui Amon [...] i-i puse' numele Alexandru* (Alex. 1799 166, 16 – coreferențial cu *coconul* 13); *micu copilul t u* [sic] (Alex. 1799 166, 32 – în tâlcuirea visului regelui Filip) și în sud-vestul Transilvaniei: *avea apte muer, dar copii n-au avut; i au rugat pre D<u>mn<e>zeu ca s - dea copii* (Sind. 1802 188, 7–8); *i pre copil l-au l sat la tat l s u* (ibidem, 189, 23); *osta ul edea și cas , i copilul dormea* (ibidem, 189, 24); *s p zasc casa i pre copil* (ibidem, 189, 26); *-au p rut c au m ncat pre copil* (ibidem, 189, 33); *veade pre copil dormind nev - t mat* (ibidem, 189, 35). Regularitatea cuvântului *copil* «puer» în textul *Sindipei* tipărite la Sibiu în 1802, în condițiile în care de-a lungul secolului al XVIII-lea se vede a se fi constituit în Transilvania (și în Banatul vecin) norma lexicală *prunc* (vezi 2.3. și mai jos), trebuie considerat rezultatul unei puternice influențe a variantei literare muntenești.

Fixarea lui *copil* cu sensul «puer» în aria dialectală în care, judecând după atestările din AC (vezi 4.2.2.), cuvântul respectiv avea, la începutul secolului al XIX-lea, o vechime de cel puțin un

secol i jum tate, pare totu i îndoielnic dac înem seama de situa ia din *Fabulele* lui ichindeal, unde pare a fi fost nevoie de „glosarea” prin sinonime:

i v zând aci n copil (prunc sau cocon) formos la fa , i ager la minte, apoi cerându-l de la tat l s u [...] (ich. *Fab.* 162, 5–7).

Comparat cu p strarea sensului «spurius» la Ureche (vezi 4.2.1.), fixarea lui *copil* «puer» la cronicarii moldoveni mai târzii este remarcabil : *audzind doamna lui Ieremie vod , având înc r mas un fecior copil foarte mic, anume Bogdan vod* (Cost. *Let.* 177^t, 9); *ar doamna au fost dup un ag turc , p n la moartea sa. Bogdan vod copilul iar în turcii s-au s vâr it* (*ibidem*, 179^f, 3 de jos); în celebra povestire XXXIX din *O sam de cuvinte*, cuvântul *copil* este de asemenea folosit ca o lexicalizare cât se poate de regulat a no iunii «puer»: *copil tân r au purces de la casa lui la arigrad; cu dânsul s-au mai luat un copil de turcu; copilul cel de turcu au muncit la un ag* (Nec. *Cuv.* ms. 53, 198^v–199^f).

Târziu, dup jum tatea secolului al XVIII-lea, cuvântul *copil*, a c rui folosire în documente a fost, dup cum am v zut, extrem de limitat , p trunde i el în formula solemn de înt rire pentru a exprima sensul «liberi» (vezi 1.2.); credem c această modificare a caracterului unei formule, pe de o parte, i a restric iilor distribu ionale extrem de severe ale cuvântului *copil*, pe de alt parte, trebuie privit în contextul altor modific ri profunde în câmpul lexical de care ne ocup m în acest studiu, în spe al regresului lui *fecior* în favoarea lui *fiiu* i al extinderii derivatului *fiiu* în detrimentul lui *fie*, fenomene observabile în suretul „scos” în anul 1765 dup un document de la Vasile Lupu:

– *Drept aciia, toate aceste di mai sus scris ca s li fie lor cu tot vinitul, lui, i copiiilor lui, i nipo âlor, i str nipo âlor lui i a tot neamul lui* (DRH. A XXVII/63, 72, 1–3).

Dup 1700 începe s fie atestat un alt sens al lui *copil*, în care pare sensibil conota ia [inferioritate social], transpus în specializarea lui pentru a desemna o realitate specific organiz rii cur ii

domne ti din rile Române, un fel de replică a pajilor din curtile apusene. Este vorba de cunoscuta sintagmă *copil de cas* :

– *Acestea mi le-a spus un copil din cas* (SB LXXIII (Moldova, 1729) 112, 6 de jos);

trebuie notat că această folosire specială se întâlnește în același document în care este folosit *copil* cu sensul «puer» (vezi mai sus).

5. Cuvântul *f t* în dacoromâna veche

Singurul cuvânt moștenit în mod incontestabil din latină, folosit pe scară largă încă din latina clasică – deși nu cu sensul «puer», ci cu acela mult mai general de «rezultat al procreației» (pus, după cum pare să rezulte din informațiile oferite de Guțu 1983, s.v. *fetus*², rareori sau chiar excepțional în legătură cu un individ uman) –, care a circulat în dacoromâna veche ca un sinonim al largului spânditelor *cocon* și *prunc*, a fost *f t*; în ciuda „primatului” istoric pe care îl deține în raport cu celelalte sinonime din serie, *f t* este încă din faza celor mai vechi texte o raritate lexicală, ceea ce pare să indice un regres timpuriu și accentuat în concurență cu derivatul diminutiv anteromânesc **fetiolus* (vezi 6.). Spre deosebire de *fecior*, *f t* nu a circulat niciodată (în măsura în care se poate trage o concluzie fermă dintr-un număr extrem de mic de atestări) cu sens genealogic (și că atare nu a intrat în sinonimie cu *f i u*); toate ocurențele lui în dacoromâna veche exprimă sensul «puer»: *fât* : *e vo u na te, are ~, are fatâ, vo u ăchina Svi<N>iei Tale* (Caz. I. 5^v, 22); *De i Petri luă muăre i fâc cu n sâ n' ~ i fatâ* (90^v, 10).

După cum se vede din exemplele transcrise, corespondentul feminin al lui *f t* – largul spândit în toată istoria limbii române și pe toată întinderea teritoriului dacoromân *fat* – poate apărea în corelație cu el în exprimarea opoziției de sex în câmpul semantic «puer». În ciuda acestei corelații formale (parțial și semantice), între termenii perechii *f t* – *fat* există un profund decalaj istoric, nu numai sub raportul viabilității și al răsândirii geografice, ci și sub cel al poziției pe care fiecare a ajuns să o ocupe în câmpul semantic «puer»/«heres», deoarece *fat* apare încă de la cele mai vechi atestări ca un cores-

pondent regulat al lui *fecior* i, în concordan cu această rela ie, ca o expresie regulat a sensului genealogic «filia», având asupra reflexului românesc al lui *filia* o predominan de acela i grad cu cea pe care *fecior* o are asupra reflexului lui *filius* (vezi 6.1.2., 6.2.2.).

II. Termeni cu sensul predominant «heres primæ generationis» în dacoromâna veche

Dacoromâna veche a avut un sistem destul de complex de termeni pentru «heres primæ generationis», incluzând termeni nespecializa i pentru redarea opozi iei de sex (în spe cuvântul general dacoromân *f e c i o r*, care este îns , gra ie genului gramatical, asociat regulat unui referent masculin i, ca urmare, sinonim regulat al lui *f i i u*, dar care poate suferi totu i neutralizarea opozi iei de sex – accidental la singular i regulat la plural, unde se comport ca un corespondent perfect al lat. *liberi* –) i termeni specializa i pentru redarea opozi iei de sex, i ei general dacoromâni, anume *f i i u* i *f a t* .

6. Cuvântul *fecior* în dacoromâna veche

6.1. Secolul al XVI-lea

6.1.1. Caracteristic perioadei incipiente a scrisului românesc este folosirea lui *fecior* cu sensul absolut «puer», relativ bine atestat în textele evanghelice, unde pare chiar s existe o predominan de ansamblu a lui *fecior* asupra lui *cocon* (vezi 1.1.): ex. *i con teni lui I<su>s i i de_⌈ el' drac' i se vin decâ fe or C de_⌈ as C acela* (CT 36^v, 1–3 de jos); *atun ce aduserâ c trâ l' ⌈ fe or' s p e mâna spr-in s C i s se roage [...]. L sa i fe orï i n apârâl S s vie c trâ Mine* (CT 40^v, 12–17); *r mase I<su>s fe or' ⌈ ĩ r<u> `a>lim' i nu precepu I sif' i m ma Lui* (CT 117^r, 6–8). Pe lâng folosirea lui în contexte în care sensul absolut «puer» este mai presus de orice îndoial , cuvântul *fecior* are, în cele mai vechi traduceri evanghelice, particularitatea de a fi coocurent i coreferen ial cu *prunc* i/sau *cocon*; în anumite pasaje din CT, de exemplu, alternan a între *fecior*

i termenii din seria I este remarcabil : ex. i *chemâ* I<su>s **prun c C** i-C *puse* \uparrow *mijloc* [k ss.] *de ei*, i *zise derep t' grâesc' voa c s n* *vâ* \uparrow *toar set' i s fi i ca fe orii n* *ve i mear ge* \uparrow *tr* \uparrow *p* *râ iă cer ului. Acela ce se va smeri ca pr nc C* *acesta, acela âste mai mare* \uparrow *p* *râ iă cer ului. konec' sôbÓ. Cela amu ce va püimi fe or'* *a a* \uparrow *n mele Mieu, Mine püimeea te* (CT 37^v, 12–20); i *ad serâ c trâ El' coconü s se atingâ de l'.* *cenicii oprirâ cine-i ad serâ. V z* I<su>s *nu godi i zise l r': L sa i fe orii s vie c trâ Mine i n oprire i l rß c acestora e* \uparrow *p* *râ iă l D mneze [...]. Cine n va püimi* \uparrow *p* *râ iă l D mneze ca coconü n-a a veni* \uparrow *tr* \uparrow *â* (CT 91^r, 4–13). Rela iile de sinonimie în care intr *fecior* folosit în sens absolut includ, în dacoromâna veche, cuvântul *tân r*, care pe lâng sensul actual «iuuenis» pare a p stra din sensul pe care îl avea în latin *tener* nuan a «de vârst fraged », ilustrat de raporturile de coreferen ialitate care apar nu o dat în CT i care se vor reg si i mai târziu în texte din alte zone ale Dacoromaniei. De exemplu, pasajelor din CT 37^v i CT 91^r transcrise mai sus, reprezentând episodul aducerii copiilor la Mântuitorul, din *Evanghelia* dup Matei, respectiv Marcu, le corespunde în *Evanghelia* dup Luca o formulare în care *fecior* este coreferen ial cu *tân r*: *ad serâ c tr-ânsul' i tinerü de l' s se atingâ. V zurâ cenicii prirâ l S. I<su>s chemâ i zise: L sa i fe orii s vie c trâ Mine i nu apârare i l S [...]* *de n ve i püimi* \uparrow *p* *râ iă lu D mnezeu ca fe orii n ve i avea a* \uparrow *tra* \uparrow *tru* \uparrow *â* (CT 161^r, 8 de jos – 161^v, 2). Tot în *Evanghelia* dup Luca apare perechea *tân r* – *fecior* pentru desemnarea pruncului Iisus în ieslea Betleemului: *i aflrâ Mariâ i Î sif' i t nâr C* *z când'* \uparrow *âsle. V zurâ, sp serâ de cuvin te ce-au grâit' l S de acel' fe or'* (CT 115^r, 2–5 de jos). Raporturile de coocuren i de coreferen ialitate în care intr cuvântul *fecior* în versiunea coresian a traducerii române ti a Evangheliei se reg sesc, fire te, în copia fidel a lui Radu din M nice ti; de exemplu, *fe orii* (RM 99^r, 5) este coreferen ial cu *coconü*, iar aceea i form de pe fila 173^v, 6 este coreferen ial cu *tinerü* (173^v, 4–5); *fe or'* (RM 124^v, 12) este coreferen ial cu *tân' rul* de pe rândul precedent.

Acest mod de folosire a lui *fecior*, ale cărui atestări provin, în cea mai mare parte, din textele coresiene (CT în primul rând), este totuși o particularitate supradialectală a dacoromânei din secolul al XVI-lea, deoarece se întâlnește și în ES: *β cunteni lui I<su>s. E' dentr- ns' β fu s n to` fe orul' dentr-acela a`* (ES 63^r, 7–10) (otrok' în versiunea slavă de pe coloana paralelă); *atunce aduser la D ns' prun' cum' se pue m nule pre ei β se fac m<o>l<i>tva. cenici<i> Lui cunteniã lor'. I<su>s El' dzise: Lasa' fe orii β nu le apara' a veni la Mine c acelora aste Țpara ia cerului* (ES 71^r, 1–10 de jos) (dTMtii în versiunea slavă de pe coloana paralelă); *β fe ori<i> striga Ț besereca greind' sanna fi ul' lui David'* (ES 79^r, 5–8 de jos) (otrokŷ în versiunea slavă de pe coloana paralelă). Prezența cuvântului *fecior* în sens absolut într-un text bilingv ca ES oferă, în plus, o ansă de a arăta că o astfel de folosire nu se datorează unei traduceri automate, deoarece indicațiile din paranteze dovedesc că în traducere s-a folosit cuvântul *fecior* pentru cuvinte slave diferite, dintre care unul, *otrokβ*, este, așa cum am arătat deja (vezi, de exemplu, 1.1.1.), echivalent de Miklosich numai cu lat. *puer*.

Echivalența semantică a lui *fecior* cu termenul actual *copil* se reflectă și în faptul – excepțional, totuși, printre atestările lui *fecior* «puer» – că opoziția de sex este neutralizată, cuvântul putându-se aplica și unui copil de sex feminin: *c avea fatã na fe or' de Țt i era lui fata, ca de doisprãzeace ani* (CT 134^r, 3–5 de jos) (la fel în RM 144^r, 12). Opoziția dintre *fecior* și *fat*, pereche care corespunde perfect, în documente, perechii «filius» – «filia» (vezi 6.2.2.), nu este niciodată neutralizată la singular în materialul documentar; ea se neutralizează la plural, unde *feciori* poate desemna urmași de ambele sexe (frecvent) sau chiar numai de sex feminin (excepțional).

Întrebuințarea lui *fecior* într-un sens absolut pur, adică în absența oricărei referiri la actul nașterii sau la (unul din) părinți – așa cum se vede în anumite pasaje evanghelice, cum sunt cele transcrise mai sus –, este totuși o raritate între tipurile distribuționale în care apare cuvântul chiar și în cele mai vechi texte; în afara versiunilor evanghelice, el nu se mai întâlnește, practic, decât în pasajele citate din Evan-

ghelie pe care le con în alte texte biserice ti, ex. *Vine stea a st tu desupra i ra fe orul'* (CL 7^v, 13); *i t fe or' proroc' de s s' chema-te-veri* (CP 312^t, 2–3) (citad din Luca I, 76; la fel în CP¹; textul slav de pe r. 1 de jos al filei 311^v este ters i corespondentul lexical al lui *fecior* nu se vede). În cele mai multe cazuri, de i deseme-neaz în mod neîndoielnic o persoan uman de tipul «puer», *fecior* include o raportare la actul na terii i la p rin i, ocupând astfel un loc intermediar între no iunile «puer» i «filius»; aceasta din urm repre-zint con inutul semantic al lui *fecior* în majoritatea covâr itoare (mai potrivit spus, cvasitotalitatea) a atest rilor din toate epocile i din toate regiunile (vezi 6.1.2., 6.2. i 5.3.). Tipul intermediar între sensul «puer» i cel genealogic apare în contexte ca: *n e bine s âi pâinea fe oril S s dai câinil S* (CT 33^t, 11–12); *nu e bine a luva pita de la fe or' B se arunc' c nilor'* (ES 55^t, 2–4 de jos) (çad m' în versiunea slav de pe coloana paralel); *mân câtori ra ca cincî mie de bâr ba i, fârâ mu ri i fe ori* (CT 31^t, 4–6); *patru mie barba i for muer-i B fe or'* (ES 56^v, 2 de jos – 57^t, 1) (dTMtei în versiunea slav de pe coloana paralel); *m mâ de fe ori* (CP 224^t, 2) (çadTM în versiunea slav intercalat ; *fecior* i în versiunile CP¹ i CP²). În LP, *fecior* este folosit uneori ca un corespondent perfect al lat. **fetiulus* (vezi i mai jos), adic în corela ie cu actul na terii, dar f r nicio leg tur cu sensul «filius», folosirea absolut reflectându-se în plan formal prin absen a genitivului sau a posesivului cu care se asociaz aproape regulat sensul «filius»: *âarâ fe or I' bolnav' de va m ri nebotedzat'* (208^v, 12); *âarâ fe or I' de va m ri nec menecat* (208^v, 14); *âarâ fe or C de va na te bolnav' i va vrea s m arâ nebotedzat* [t ss.] (208^v, 15–16); aceste forme apar în partea exclusiv româneasc a *Pravilei* i ca atare nu pot fi puse în leg tur cu forme slave din seria *puer*.

În sens absolut, independent de raportarea la actul na terii i la p rin i, mai este întrebuinat *fecior* în traducerea pasajului din Vechiul Testament numit în versiune modern *Cântarea celor trei tineri*: *C ntecele sfî n ilor' 3 fe ori* (CP 302^v, 16) (la fel în CP²; triex' otrok' în textul slav intercalat); *C ntecele sfî n ilor' trei fe ori* (CP 307^v, 2) (la fel în CP¹; trex otrok' în textul slav intercalat); *e Agerul' Domnului*

de tînse depre nâ cu Azaria fe orii ⤴ cuptor u (CP 306^r, 2–4 de jos) (la fel în CP¹; çêđiø [sic, cu ê, nu cu â] în textul slav intercalat).

6.1.2. Toate tipurile de surse din secolul al XVI-lea (documente i texte religioase din toate categoriile pentru care dispunem de exemple) arat în modul cel mai clar cu puțin c , în ciuda a ceea ce se justific prin con inutul semantic al diminutivului latin *fetiulus (<fetus² «f t, rod al pântecelui, nou-n scut, copil» – Gu u 1983, s.v.), cuvântul *fecior* a ajuns s aib înc înainte de 1600 un sens majoritar genealogic, comportându-se în cele mai multe cazuri ca un sinonim perfect al lui *fi u* < lat. *filius*.

Spre deosebire de situa ia din documentele posteroare anului 1600 (vezi **6.2.2.**), pluralul *feciori* cu sensul «liberi» este singurul termen care se întâlne te în documentele secolului al XVI-lea pentru exprimarea acestei no iuni:

– în tiparele de înt rire solemn a dispozi iei documentare (10 atest ri):

– *Dece i l-am dat, ca s -i fie drept îgan dumisale i feciorilor dumisale i nepo ilor i str n po ilor dumisale* (DÎR XCIV 185, 6–7);

– *Iar Arb na ul s fie volnic cu scrisoarea noastr s st pîneasc mo ia în pace, de acum cu feciorii i cu nepo i<i> lui* (DÎR XII 105, 1–3 de jos);

– în afara tiparelor de înt rire (4 atest ri):

La moartea sa -au l sat casa, muiarea i feciorii s i s -i fie grije i mil (DÎR LXXXIX 181, 3–4).

Cea mai puternic dovad a intr rii lui *fecior* într-o rela ie de sinonimie perfect cu *fi u* este fluctua ia între aceste dou cuvinte, care în anumite surse atinge o remarcabil intensitate. Ea se poate observa i în documente în contexte de mic întindere. Preferin a evident pentru cel dintâi termen al perechii este o caracteristic regulat a dacoromânei vechi:

5 R spunsu: au zis împ ratul i tot soborul i svatul, p ntru vitejie ce au f cut Mihail voevo(da) i destoinic am zis s fie Mihaiu voievod craiu i fiu-s u iar craiu;

6 R spunsu: *Zis-au împ ratul s însoare pre P tra co-vod i s -i dea din ruda împ ratului, care-i va fi voie, i s -l fac fecior al împ ratului i s fie al împ ratului* (DÎR XXXII 127, 1 de jos–128, 3).

Tipul de alternan prezent în documentele din secolul al XVI-lea – a c rui ilustrare nu este, ca urmare a pu în t ii materialului, foarte relevant prin aspectul cantitativ, dar care va deveni astfel dup 1600, o dat cu înmul irea considerabil a documentelor române ti (vezi 6.2.2.) – este confirmat de situa ia din textele literare. Chiar i textele în care exist o bun atestare a lui *fecior* cu sensul absolut «puer» ofer exemple de varia ie liber între *fecior* i *fi u* în sintagmele cu genitiv de tipul: *i l Pâtru i amân doi fe orii l Zevede u* (CT 59^v, 2–4); *Îac v' i Î ann', fe orii lu Zevedei* (CT 123^r, 10–11); *i Natanail' ce era de ⤴ Cana Galile ului, i fe or C lu Zevedei* (CT 233^v, 6–8 de jos), fa de *m ma fiul S l Zevede u, cu fe orii lui* (CT 43^r, 1–2); *muma fiului lu Zevedei* (CT 65^r, 11–12); *i naintea Lui mer gea Îac v' i Î ann', fiui lu Zevede u* (CT 92^v, 6–8 de jos); *au n e Acesta fe or Cal celui* [sic] *A m mâ-i-se cheamâ Mariâ fra îi Lui Îac v' Î sif' i Simon' i I da* (CT 29^v, 6–9 de jos), fa de *nu âste Acesta fi u C lu Î sif'* (CT 121^r, 10–11; 196^r, 13–14) (*n* ; *Î sif'*); *aflat-am' I<su>s fi u C lu Î sif' ce e de ⤴ Nazaref'* (CT 183^v, 11–12).

Cea mai bun ilustrare a intensit ii pe care o atinge varia ia liber dintre *fecior* i *fi u* înc din epoca în care cel dintâi p streaz sensul absolut «puer» o ofer îns compara ia dintre versiunile *Psaltirii* în secolul al XVI-lea. Gradul de recuren pe care îl are lexicalizarea no iunii «filius» în *Psaltire* fiind extrem de ridicat, compara ia permite o distinc ie foarte net între texte cu *fi u* predominant i texte cu *fecior* predominant, ca i constatarea la fel de net c această distinc ie nu corespunde în nici un caz vreunei opozit ii dialectale, deoarece sunt separate prin preferin e lexicale opuse textele, altminteri extrem de asem n toare lingvistic, PS i PH, de exemplu (ceea ce arat c op iunea pentru unul din termenii perechii *fecior* – *fi u* este o op iune de traducere; PS i PH se raporteaz , fiecare, la versiuni sensibil diferite ale traducerii *Psaltirii*), în condi iile sinonimiei perfecte dintre cele dou cuvinte. Cuvântului *fecior*, care este

aproape regulat în PH în toate pasajele în care versiunea româneasc modern a *Bibliei* are *fiu* (ex. *fe or'* 100^v, 14 = CXV, 7; *fe orul'* 69^f, 7–8 = LXXIX, 18; 73^v, 9 = LXXXV, 15; *fe ori* 14^f, 2–3 = XVII, 49; 28^f, 7 = XXXII, 11; 44^v, 5 = LII, 3 etc.) îi corespunde în mod la fel de regulat în PS (i în CP, care reprezint o versiune de traducere identic cu PS) *fiu* (ex. *fii* PS 30, 4; CP 16^f, 2 de jos = X. 4; PS 31, 2; CP 17^f, 5 = XI, 1; PS 34, 9; CP 19^f, 10 = XIII, 2; PS 42, 3 de jos; CP 24^f, 7 = XVI, 14 etc.). În aproape toate cazurile de coresponden regulat *fecior* (PH) – *fiu* (PS, CP), cuvântul corespunz tor din textul slav este – dup se poate vedea din pasajele slave intercalate din CP – *syn'*, corespondentul vechi slav al lat. *filius*.

Chiar i în pasaje în care corespunde v. sl. otrokβ (vezi 6.1.1.) i nu v. sl. *synβ*, *fecior* exprim în mod incontestabil sensul «filius», ca în *cum' se se aple ce era dzis' de İsaia pr<oo>roc* [k ss.] *greind'* [:] *aca fe orul' Miu Cela ce L-am' ales' pre ubitul' Miu spre El' bine va sufletul' Miu* (ES 36^v, 3 de jos–37^f, 5) (otrok' în versiunea slav de pe coloana paralel).

6.2. Secolul al XVII-lea

6.2.1. Supravie uirea folosirii lui *fecior* cu sensul absolut «puer» dup anul 1600 se reduce la atest rile lexicografice de tipul *Ficsor. Filius. Puer* (AC 45, 11) – glosare care indic predominant a sensului genealogic, dar care este întrucâtva r sturnat de ordinea echival - rilor diminutivului *Ficsurel. Puellus. Filiolus* (AC 45, 12), unde se vede c valoarea diminutival „împinge” sensul absolut pe primul plan, ca o consecin logic a sensului «mic» inclus în orice diminutiv. În rest, raport rile lui *fecior* la o persoan de vârst fraged sau chiar la un nou-n scut sunt întotdeauna corelate cu marcarea descenden ei: *Acesta Leu, pentru c nu f â fe ori, el' inu p nâ la a patra muâre* (Moxa 335, 25); *n scu-se fe or' de* Elena, *fata lui Roman'* (Moxa 336, 25); *i mai v rtos' fe or lui celuâ ce aste vinovat' mor ei p rintel i sâu* (Caz. I. 9^f, 17).

6.2.2. Atestarea lui *fecior* cu sensul genealogic «heres primæ generationis» atinge, pe ansamblul atest rilor dacoromânei vechi, o cifr copleitoare, absolut incomparabil nu numai cu a oric rui alt cuvânt din câmpul semantic care ne intereseaz , dar chiar dep ind însumarea

atest rilor tuturor celorlalte cuvinte luate împreună. În documente pare să existe o preferință pentru *fecior* în detrimentul lui *fiu* în cele două tipuri de tipare care ne întâmpină de sute și sute de ori: cel al *autodesemnării* ca actant principal (*eu, X, feciorul lui Y*) sau ca implicat în tranzacția documentară împreună cu urmașii lui imediați (*eu, X, împreună cu feciorii mei*) și cel al *heterodesemnării*, în sensul apelului destul de curent la formula *X cu feciorii lui* pentru desemnarea unor persoane secundare implicate în tranzacția documentară:

- *Adec eu Bratul, feciorul lu Neguleci ot Cânde ti, scriu i m rtrisesc cu acesta la meu zăpis* (DRH. B XXX/305, 343, 1–2);
- *Adec eu, Udrea comisul, feciorul r posatului Hrezii vornicului, scris-am i m rtrisescu cu acesta al meu zăpis* (DRH. B XXX/237, 286, 1–2);
- *Adec eu, Voico den Bucure ti, feciorul lu Vi an din Bucure ti, scriu i m rtrisescu cu acesta la meu zăpis* (DRH. B XXX/246, 296, 1–2);
- *Adec eu, Vâlcă, feciorul Brii ot Golani scris-am i m rtrisescu cu acesta al meu zăpis* (DRH. B XXX/345, 376, 1–2);
- *Adec eu, Todosie, feciorul Stanc i, nepotul lui Filip din Fi inghe ti, scriu i m rtrisescu cu cest zăpis al meu* (DRH. A XXVII/27, 33, 1–2);
- *Adec eu, Jerian, feciorul Petrii, nepot T <math>\langle m \rangle \pi i i \circ \langle t \rangle C t na i, scriu i m rtrisescu cu acestu zăpis al meu* DRH. A XXVII/88, 93, 1–2);
- *Adec eu, Lupul, feciorul lui Toader Bo , i Ursul, frate-mieu, i Gheorghii, nepotul nostru, feciorul surorii noastre, M gd linei* (DRH. A XXVII/111, 117, 1–2);
- *Adec eu, Dumitra co, feciorul Ghic i, nepotul lui Rom cel, însumi pre mine m rtrisescu cu estu zăpis al meu* (DRH. A XXVII/209, 191, 1–2);
- *Adic eu, Draga, jupâneasa lu Ilie postelnic din Grop ani i cu feciorii miei i eu, La co postelnic cu feciorii mei, scriem i m rtrisim cu acesta al nostru zăpis [...]* (DRH. B XXX/222, 268, 1–2);
- *Adec eu, Pa a cu feciorii, scris-am noi acesta zăpis la mâna Borcei vornecl* (DRH. B XXX/226, 273, 1–2);
- *Adec eu, popa erban ot Dr goie ti p Mosti te ot sudstvo Ilfov, împreună cu feciorii miei: Dima i Sava i Oprea scriem acesta la nostru zăpis* (DRH. B XXX/231, 277, 1–2);

- *Adec eu, Stanciul postelnic ot Dâlga, dâmpriun cu **feciorii** mii, Mitrea postelnic i Hamza postelnic i Mihart postelnic scris-am i m rturisim [...] (DRH. B XXX/236, 285, 1–2);*
- *Adec eu, Stan den Grop ani i cu **feciorii** miei, anume Datco i Petco i câ i Dumnezeu îm va mai da (DRH. B XXX/302, 341, 1–2);*
- *Adec eu, unchea ul Vladul Noroceca cu **feciorii** mei cu to i, anume cu Oancea i cu Dragomer i cu Nedecalco i cu Radul, scriem i m rturisim cu acesta al nostru zapis (DRH. B XXX/346, 377, 1–3);*
- *Adec eu, Loghina i **feciorul** meu, Or , în ine m rturisim cu cest zapis al nostru (DRH. A XXVII/82, 88, 1–2);*
- *D mu- i tire c domniei meale s-au jeluitu sluga noastr , Dr gan, **feciorul** c m ra ului din C biceani, i nepotu- s u, P tra co Berciul aprodul (DRH. A XXVII/205, 188, 2–4);*
- *Adec < > eu, Tudora, i cu **feciorii** miei, cu Miron i cu Alecsa malâi, Fata Anasii, nepoata îi Rom n sea, str nepoata a lui Iva co Bobici, însum< i > pre min< e > scriu i m rturisescu cu acest zapis al mieu (DRH. A XXVII/224, 204, 1–3);*
- *ca s aib pace aceast m n stire de c tr Iordachi, **feciorul** lu Trufanda vistier, nepot lu Pano vistier (DRH. B XXX/319, 353, 6–7);*
- *Apoi Petrea cliucer, **feciorul** lu Aslan dvornic, socotindu c aceste sate sântu cu st pân i nu- i vor fi cu pace [...] (DRH. B XXX/343, 371, 1–2 de jos);*
- *Acela vad i- au fost cump r tur de la Lupul i de la Ursul, **feciorii** lui Toader Bo , i de la Gheorghie, nepotul lor, **feciorul** M gd linei, i de la M n il , i Iona co, i Nastasiia i de la al i nepo i a lor, **feciorii** Ilc i i a Protasiei (DRH. A XXVII/112, 118, 4–6);*
- *i la aceast tocmeal a noastr se- au tâmplat mul i megii i i oameni buni m rturie, anume: jupânul Gherghe Botezatul ot Pite ti i jupânul Ivan Cortofle ul ot tam i Dumitra co i Necula, **feciorii** jupânului Ivan Cortofle ot tam [...] (DRH. B XXX/346, 377, 9–12);*
- *cum au venit înaintia noastr Costantin, **feciorul** lui Avram din sat din Tome ti (DRH. A XXVII/25, 29, 4–5);*
- *Deci noi, v zind pre Costantin, **feciorul** lui Avram, vânzindu aciast direapt mo ie ce mai sus scrie (ibidem, 29, 10–11);*
- *dându- i lui Costantin, **feciorul** lui Avram din Tome ti, bani gata câ i mai sus scrie (ibidem, 29, 17–18);*

– *Într-aceast tocmal s-au prilejit: Partenie c lug rul i Iona co, nepotul lui Necorici, i Lupul, feciorul lui Mih il [...] (DRH. A XXVII/27, 33, 7–8).*

Existen a unui num r de documente care p strez , printre alte formule sau rudimente de formule slave, formula autodesemn rii prin substantivul slav сѣнѣ «filius» (ocurent în mod regulat, acolo unde textele vechi române ti îl p streaz netradus, în varianta grafic abreviat snŎѣ, pe care editorii DRH o translitereaz de obicei *sn* ; transliterarea *sin*, mai rar întâlnit , pare s corespund unei forme slave neabreviate) arat c *fecior* constituia în dacoromâna veche un heteronim al lui сѣнѣ care, cel pu in în documente, este preferat cuvântului monosemantic *fiiu* într-o m sur covâr itoare.

– *Adec eu, Opri sp t relul ot Vaideel, sn St neslav ot tam, scris-am acesta al meu zapes ca s fie de mare creden [...] (DRH. B XXXIII/120, 118, 1–2);*

– *6 boiari adev r tori pre r va e domne ti, anume: ot Cepari, Iva co clucer i ot Stoene ti Preda Dolofanul i ot Corbeani, Neagoie logof t i Iva co, sn Datco vornic i ot S l truc, Stroe ro ul i Pârvul ca s caute i s adevereze (DRH. B XXXIII/145, 140, 1–3 de jos);*

– *Adec eu, Mirica postelnic, sn Nedealco Boleniul, scris-am acesta al meu zapis (DRH. B XXXIII/153, 147, 1–2);*

– *Scris-am eu, Stoica Mogo ot tef ni ti, al miu zapis, ca s fii di mari cridin la mâna jupânului Iordachi postelnic, sn jupan Trufanda postelnic, cum s si tii c i-am vândut [...] (DRH. B XXXIII/158, 154, 1–3).*

Echivalen a lui *fecior* cu slavul сѣнѣ, care este oricum în afar de orice îndoial , se poate vedea în varierea modalit ilor de autodesemnare într-unul i acela i document, de la cea prin *fecior* în formula ini ial la cea prin *sin* în semn tur :

– *Adec eu Dr ghici, feciorul lu ear lung de Cârliga i (DRH. B XXXIII/140, 136, 2–3);*

– *Eu, Dr ghici, sin ar lung ot Cârliga i (ibidem, 137, 16).*

De i preferin a pentru cuvântul *fecior* în acest tip de context rezultă din ni te date numerice care nu lasă nicio umbră de îndoială în această privință, ea nu implică excluderea totală a sinonimului *fiu*:

– *Adec eu, Dumitru stolnic ot Vârâ i, dempreun cu fiu-mieu, Stanciul postelnic, scris-am i m rturisim [...]* (DRH. B XXX/298, 335, 1–2);

– *Adec unchea ul Oprea Ciocârl cu hie-meu, cu Fr tiica i cu hie-meu, cu Dr gan ot Cocul i eu, unchea ul Radu cu hie-meu, Oancea i cu hie-meu, cu Marin i cu Radul ot Pri ie scriem i m rturisim* (DRH. B XXX/317, 351, 1–3);

– *scris-am acesta la mieu zăpis s fie de mare creden la mâna jupâneasei Cherei i a fiu-s u, lu Todoran ot Aninoasa* (DRH. B XXX/322, 355, 1–2);

– *Adec eu Ilisaf[a], fata lui Preabici log<ox> t, i cu fiu-miei, Iovi i Dabij<a>, i cu featele meale, anum<e> Arvasiia i Afteniia* (DRH. A XXVII/130, 128, 1–2);

– *am dat i am înt rit boiarinului domniei meale credincios Gavriila log<ox> t i fiului dumisal<e>, lui Velicico, pre acel sat i pre acele vii* (DRH. A XXVII/183, 171, 3–5 de jos);

– *Aceastea le-am dat i le-am d ruit dumisale, Cârstei v tavului de târg de Ia i, pentru sufletul fiului mieu, r p osatul Obreajie* (DRH. A XXVII/459, 437, 7–8).

Cuvântul *fecior* are o recurență de un grad extrem de ridicată în zăpisele de rumânie, în care sunt enumerate persoanele implicate juridic în document, în calitate de rumâni, împreună cu urmașii lor imediați. Tiparul este, ca urmare a unor condiții istorice recunoscute, specific documentelor din țara Românească, unde este tiut că aservirea r nimii a avut în cursul secolului al XVII-lea o amploare mult mai mare decât în Moldova. În acest tip de documente, recurența a lui *fecior* este în mod sensibil (deasupra oricărui nevoi de calcul statistic) foarte analogă în toată dacoromâna veche:

– [...] *den hotar pân în hotaru, cu to i rumânii. Îns rumânii, anume: Stan, feciorul lu Marco i Burnea i cu frati-s u, Dragomiru, feciorii lu Stoian i Voico cu 3 feciori i cu feciorii lor i Gogol cu feciorii lui. i iar am mai vândut m rici sale ni te rumâni f r mo ie, anume:*

Iano cu **feciorii** lui anume Iva co i Stan i Costandin i rban cu **feciorii** lui anume Stoica i Tatul i Ivan i Dr gan i St nimiru, drept bani gata, ughi 338 (DRH. B XXX/237, 286, 5–9);

– Adec eu Vasilie, **feciorul** Cârstei, fratele lui Agapie, scris-am acesta la mieu zapis s fie de mare credin la mâna Radului logof tul Dudescul ca s se tie cându au fostu acum în zilele domnu-nostru, Io Mateiu Basarab voievod, iar eu Vasilie m-am vândut Radului logof t rumân cu un **fecior** al mieu, anume Stanciul, f r ocin i cu **feciori** ce-mi va mai da Dumnezeu (DRH. B XXX/296, 334, 1–335, 2);

– i rumânii înc s se tie, na ime: Tatomir cu 2 **feciori** i Lupul c-un frat e i cu 1 **fecioru** i Barbul cu 3 fra i, **feciorie** B rbule ului i cu **feciorii** lor i Câl e cu frate-s u Stan, **feciorii** lu Bolan i Cârste cu 2 **feciori** i Mu atu cu 2 **feciori** i iuia cu 1 **fecior** i Stanciul cu 1 **fecior** i **feciorii** Stanciului Bolan i **feciorii** St niei, anume: Stan i Ion cu **feciorii** lor i al i rumâni (DRH. B XXX/298, 335, 1 de jos–336, 5);

– Adec noi, satul B rbuie tii ot sudstvo Argi , pre nume: Vitan cu f meaea mea cu 1 **fecior**, Drag o mir i Ion cu f meaea mea i Precopie cu f meaea mea cu 1 **fecior**, Stan i Stan Br tea cu f meaea i Stoichi a cu f meaea cu 1 **fecior**, Stanciul i Badea cu f meaea i Sin cu f meaea cu 1 **fecior**, Stan i Vladul cu f meaea cu 1 **fecior**, Sava i Albul cu f meaea i Manea cu f meaea cu 1 **fecior**, Micul i Laz r cu f meaea i Micul cu f meaea cu 3 **feciori**, Dumitru i Albul i Oancea i Tudosie cu f meaea i Dragomir, sn Albul cu f meaea i Radul, sn Stancu f meaea cu 1 **fecior**, Oprea i Dragomir, sn Tudosie cu f meaea i Cazan cu f meaea cu 2 **feciori**, Ion i Oprea i Buc a cu f meaea i Oprea cu f meaea cu 1 **fecior**, Oprea i Albul cu f meaea cu 1 **fecior**, Badea i Stan cu f meaea i Aliontie cu 1 frate, Oprea i Stan, sn Vladul cu 1 frate, Ion i Vlad diiaconul cu f meaea cu 1 **fecior**, Oancea, scriem i m rturisim cu acesta al nostru zapisca s fie de mare credin la cistit mâna m ri i sale domnu-nostru, Io Mateiu Basarab voievod, cum s s tie c de bun voia noastr venit-am de ne-am vândut m ri i sale rumâni cu toat mo iia noastr [...] i cu to i **feciorii** no tri, câ i scriu mai sus i al îi, <câ i> Dumnezeu ne va mai da. Îns s s tie câ i bani au luat [urmeaz o enumerare aproape identic cu cea de la început, în care în dreptul fiec rui nume este specificat suma de bani] (DRH. B XXX/328, 360, 1 i urm.

Ca urmare, probabil, a includerii tr s turii «supus, ascult tor» în structura sa semantic , **fecior** ajunge s exprime i în român sensul

«slujitor»; suntem înclinați să credem că aceasta poate fi o dezvoltare semantică spontană, independent de extensiunea aparent destul de mare pe care o are asocierea ideilor de filiație și obediență într-unul și același cuvânt într-o serie de limbi cu care româna a venit în contact, fie direct, fie pe cale culturală.

– *A dumitale mai mic ca un fecior, Solomon biv vist<iernic>* (DRH. A XXVII/139, 134, 2 de jos);

– *Noi robii mării sălăre, lui vodă, și a dumitale ca ne tăre feciori, Vasilie de Mădăraci și Buculeaiu și Costantin de acoloa* (DRH. A XXVII/220, 200, 2–3 de jos).

Folosit cu sens genealogic și limitat, practic, la desemnarea unei persoane de sex masculin, *fecior* este un dublet al lui *fiiu*, căruia, așa cum am notat deja, îi este în mod evident preferat în documente; echivalența sinonimică reiese însă cu claritate din numeroasele alternanțe între cele două cuvinte:

– *În mărțurie întâiu [...] Ciobotar și feciorul lui, Stanciul și Vojușul Ciocăneș și Pilancea și Dan, feciorul lui Ivan și [...] Gligorie și fiiușul, Irimie și Dumitru [...]* (DRH. B XXX/120, 155, 10 și urm.);

– *cum și-au lăsat lui partea ei din Ungurel toată, preste tot hotarul, pentru că ciocăneșul a avut fiiușul Hamza la vreme de boală și la nevoia ei, până la moarte, că au avut 4 feciori, ce unul dintr-înși, anume Prodea, au murit, iar doi feciori ai ei, anume Persul și Vancea, ei au trecut muntele și au făcut multe răutăți* (DRH. B XXX/141, 183, 7 și urm.);

– *În până au fost feciorii unchiu-meu, Pârului logofătului, tot au înțeles cu bună pace, însă tot cu mila doamnei Elena. Iar deca se-au petrecut feciorii unchiu-meu, Pârului logofătului, și fiindu-i eu nepot de soră, rămas-au aceste moșii pe seama mea* (DRH. B XXX/315, 349, 14–18);

– *În mărțurie: jupânul Ivan, feciorul lui Cortofleș cu hieșul, cu Dumitru și cu hieșul, cu Neculaș și den Ștefan mara unchea ul Danciul cu hieșul, cu popa Dragomir [...] și eu, unchea ul Norocea mărțurie și feciorul unchea ului Vladului Noroșcii, Dragomir și alii boiari [...]* (DRH. B XXX/317, 351, 13–17);

– *Înșă eu, Costandin, cu fărmea mea și cu fiiu-mieu, că scrie mai sus, am luat bani gata din mâna dumnealui, aspri 3 000 și eu, Tanasie,*

*cu f meaia miea i cu 2 f*iciori* ai miei, ci scri mai sus, am luat bani gata din mâna dumnealui, aspri 4 000 (DRH. B XXX/353, 385, 7–10).*

Formula documentar de întrire solemnă a unui act de donație, de vânzare sau de rumânie – care se întâlnește în mii de documente, în ambele principate istorice extracarpătice – este singurul tip de context caracterizat printr-o *alternanță absolut nepredictibilă* (o variație liberă în cel mai deplin sens al acestei expresii) a termenilor *coconi* și *fecior*, folosiți numai în forma de plural, și prin *excluderea totală* a oricărui alt cuvânt care, în alte contexte, se află în relație sinonimică și poate alterna cu unul dintre aceste două cuvinte. În cadrul acestei formule, pluralele *coconi* și *feciori* sunt, cu alte cuvinte, echivalente perfecte ale substantivului latin defectiv *liberi*, în raport cu care constituie o serie heteronimică închisă, absolut independentă de multiplicitatea relațiilor de sinonimie și coreferențialitate pe care fiecare dintre ele le poate contracta în alte contexte.

Exemplele de acest tip sunt, cum am spus, de ordinul miilor, a încă câțiva lungi enumerări care urmează să reprezinte decât o ilustrare fragmentară a cîrei extensiune are pur și simplu rolul de a sugera gradul de recurență al formulei și caracterul ei ușor variabil de la caz la caz, dar fixat în limitele extrem de stricte a două sinonime în ceea ce privește exprimarea exactă a noțiunii lexicalizate în latină prin *liberi*; faptul că în numeroase cazuri fiecare dintre termenii perechii *feciori* – *coconi* apare urmat de substantiv(e) desemnând urmașii de la a doua generație în jos (*nepoii*, *strănepoii*) demonstrează clar că sensul celor două cuvinte în acest context cu totul special este exact sensul restrâns «liberi» și nu sensul mai general «heredes».

Exemplificăm în continuare prin contexte excerptate din documentele emise în țara Românească în cursul anului 1645:

- *is fi(ș) lui moșii i feciurilor lui* (DRH. B XXX/2, 1, 6);
- *cum s hie rumâni Niculii pârca labului cu feciorii lor i cu moșii lor i cu tot ce vor avea, s -i fie lui moșii i feciorilor lui* (DRH. B XXX/17, 23, 16–18);
- *s le hie ocina i moșii lor i feciorilor în veac* (*ibidem*, 24, 5 de jos);

- s -i fie mo âie lui i **feciorilor** i nepo ilor i str nepo ilor (DRH. B XXX/69, 98, 11 de jos);
- ca s -i fie lui i **feciorilor** lui ocin i mo ie ner scump rat în véci (DRH. B XXX/100, 131, 6);
- ca s le fie mo ie ohabnec lor i **fecerilor** ai loru câ Dumnez u le va da (DRH. B XXX/103, 134, 5–6);
- s fi«e» de mo ie lu Vladulie, i lui i **feciorilor** lui i cine se va trage dintr-însul (DRH. B XXX/120, 155, 7–8);
- i o am dat de a noastr bun voie, f r de nice o sil , ca s -i hie dumnealui mo ie ohabnic , lui i **feciorilor** lui, drept bani gata, ughi 3 (DRH. B XXX/207, 250, 5–6);
- s fie Ghinei de mo ie i lui i **feciorilor**, de nime s n-aib bântuie! (DRH. B XXX/214, 258, 3–4);
- i ne-m tocmit cu Ghine pre bani ughi 10, s -i fie lui mo ie i lui i **feciorilor** (ibidem, 258, 6–7);
- i noi înc s fim ni te oameni în pace i slobozi de rumânie cu **feciori** cu tot în veacu (DRH. B XXX/231, 277, 6–7 de jos);
- am dat domnia mea lu Isac iuzba a cu brat ego, Micul i cu mu-m -sa, Stanca, ca s le fie lor mo ie ohabnic i **feciorilor**, nepo ilor în veacu, cu bun pace (DRH. B XXX/232, 279, 14–16);
- s fie lui mo îi i **feciorilor** i nepo ilor i cene se va trage dentru el (DRH. B XXX/294, 333, 5–6);
- ce o am dat ca s -i hie dumnealui mo ie, lui i **feciorilor** lui st toare în veaci (DRH. B XXX/310, 346, 9–10);
- s fie mo ie comis«u»loi Postolachi, mo ie loi i a **fecior-ilor** lui i a nepo -ilor loi (DRH. B XXX/312, 347, 5–6);
- i i-o am dat lui de a noastr bun voie, ca s -i hie dumnealui mo îi, lui i **feciorilor**, st toare în veaci (DRH. B XXX/317, 351, 7–8);
- ca s fie slobozi în vecu, ei i **feciorii** lor, câ i Dumnezeu le va da (DRH. B XXX/327, 359, 5–6);
- i ne-am vândut noi m ri-«i» sale, domnu-nostru, rumâni cu **feciorii** no tri [...] ca s fim m ri-«i» sale rumâni de acum nainte cu to i **feciorii** no tri i cu toat mo iia noastr (DRH. B XXX/328, 361, 1 i urm.);
- i s -i fie lui mo iia i **feciorilor** lui, câ i Dumnizeu i va d rui (DRH. B XXX/332, 364, 5).

Aceea i folosire a pluralului *feciori* în alternanță cu *coconi* o întâlnim în documentele moldovenești. Exemplele pe care le transcriem în continuare provin din documentele anului 1643:

– *am vândutu partea nostră din sat din Dragomirești [...] ca s' -i hii lui drept moie i **feciorilor*** (DRH. A XXVII/81, 87, 2–6);

– *Deci de-acum înainte ca s' -i hie acea casă drept ocină i moie lui Gligorie, cu loc cu tot, lui i **feciorilor** s' i, i nepoilor s' i, i strenepoilor -a altă semină ie a lui* (DRH. A XXVII/152, 149, 1–3);

– *ca s' -i fie lui drept ocină < > i moie în veci, lui i **feciorilor** lui i nepoilor* (DRH. A XXVII/157, 151, 4–5 de jos);

– *ca s' < > hie lui moie în veci, i lui i **feciorilor** lui* (DRH. A XXVII/166, 158, 4);

– *ca s' -i fie i de la domniia mea uric [i în] ritur , cu tot venitul, lui i **feciorilor** lui, cu tot venitul, neclătit nice od n oar< >, în veci* (DRH. A XXVII/223, 203, 5–6 de jos);

– *ca s' le fie lor drept ocină < > i cumpărătură < >, pentru că ce mi-au plătit deplin, lor, i **feciorilor**, i nepoilor i strenepoilor lor* (DRH. A XXVII/224, 204, 8–10);

– *i-am vândut această moie [loc rupt] de nime nevoi i i neînpreșura i, ca s' -i fie dum<i>s[ale...; loc rupt] i **feciorilor** lui* (DRH. A XXVII/285, 263, 1–2);

– *ca s' le fie lor i **feciorilor** s' i ocină i moie în veci neclătit* (DRH. A XXVII/407, 392, 7–8);

– *ca s' -i fie lui tefan moie, cu tot veanitul, i **feciorilor** lui, i nepoilor, strănepoilor i prafurilor [sic] lui, cine s' va trage dentru din îi* (DRH. A XXVII/424, 404, 16–17);

– *ca s' le fie drept [sic] moie < i > cumpărătură lor i **feciorilor** lor* (DRH. A XXVII/432, 412, 5–6).

Caracterul special al variației libere *cuconi* – *feciori* în acest tip de formulă documentară se reflectă în alternanța celor doi termeni, în imediată vecinătate, atunci când varierea formulei implică o lexicalizare repetată a noțiunii «liberi»; de asemenea situații sunt, practic, excepționale, intersecția tiparelor solemne *s' fie moie lui i* [urmiilor] *lui i nimeni dintre* [urmiii] *mei s' nu se amestece* nedă posibilitatea să observăm variația:

– *Pentr-acea eu, Isac, caril<e> mai sus scrie, eu i-am vândutu dumi-sal<e>, ca s -i fie dumisale ocin< > i mo ie dereapt , i **coconilor** dumi-sale i nepo ilor dumisale. Iar altu nime de **feciorii** miei, sau de nepo ii miei sau ficine de ruda noastr , s n-aib treab a întoarce nici d< >n oar[], în veaci de veaci (DRH. A XXVII/185, 173, 5–8 de jos).*

Alternan a termenilor în această situa ie a cumulului de formule este posibil , nu necesar , termenul pentru «liberi» putând r mâne acela i pe toat lungimea acestei dezvolt ri:

– *iar aceal p m[â]n[t]u s -i fie lui poman , i **fciorilor** lui, i nepo-ilor lui, i streanepo ilor. Iar dup mo<a>rtea mea, cine vor fi, den **feciorii** mei i den nepo ii mei i den ruda mea, nime s nu se ispitiasc s e aceal [sic] p mântu ce mai sus scriem (DRH. A XXVII/307, 299, 5–8);*

– *Aceaea o am dat ca s -i hie lui direapt oc<i>n i mo ie, lui i **fciorilor** lui, i nime dentru **fciorii** miei sau dentru ginerii miei s n-ai a-l înv lui sau a-i lua ocina (DRH. A XXVII/336, 326, 8–10).*

Neutralizarea opozi iei dintre pluralele *feciori* i *coconi* ca termeni specifici pentru exprimarea sensului «liberi» în formulele documentare face ca primul dintre aceste dou cuvinte, care în forma de singular desemneaz în mod regulat o persoan de sex masculin, s piard tr s tura [+ marcat în ceea ce prive te sexul], putând desemna o clas în a c rei extensiune într indivizi de ambele sexe:

– *i a ijdirea eu, Zahariia, i **soru-mea**, tef niia, **feciorii** lui Toder, iar nepo i Helgiului (DRH. A XXVII/11, 12, 2–3);*

– *Eu, Gligorie, cu fratele meu Iona co i cu fr<a>atele meu Simion i cu **soru-me Irina** i cu **soru-me Loghina**, **fciorii** lui Nicor din Leicone ti (DRH. A XXVII/29, 34, 1–2);*

– *Adec eu, Iftimie, i fra ii miei, Hilohie i Sava, i **sora noastr** , **Todosiia**, **feciori** lui Ion Bueban i a Dochiei, nepo i Savei cel B trân (DRH. A XXVII/66, 77, 1–2);*

– *Adec noi, Macsin, **feciorul** lui Funingine, i cu nepo ii miei, Vlasie i Ion i **Sohiica**, **feciorii** popei lui Ignatu (DRH. A XXVII/200, 185, 1–2);*

– *Adec noi, Dr gan i frate-miu B lan, i **sora lor** [loc liber], **feciori** Nechitei, nepo ii lui Dr ghici, scriem i m rturisim (DRH. A XXVII/467, 447, 1–2).*

Aceast particularitate s-a p strat în Moldova i dup secolul al XVII-lea, deoarece o întâlnim într-un suret din 1777:

– *Facem în tiin are pentru adev rate slugile noastre, Scripco aprod i fra ii lui, Toma, Luchiiian i Costandin, i surorile lor, M rica i Ani a, feciorii Rusc i, nepo <i> popii Pilorce, i-am miluît pre dân ii* (DRH. A XXVII/256, 233, 3–5);

– *s fie celor de mai sus scri <i>, Scripco aprod i fra ilor lui, Tomii, Luchiiian i Costandin, M rica i Ani a, feciorii Rusc i, nepo <i> popii Pilorcii, ca s fie lor ocin , uric i înt ritur* (*ibidem*), 233, 4–6 de jos).

Folosirea pluralului *feciori* «liberi» cu tergereea oric rei opozi ii de sex, implicând includerea unor persoane feminine în extensiunea cuvântului, se poate constata i în cazurile în care referin a se face la persoane din clasa robilor igani:

– *i au vândut ai s i derep i igani, anumea: Cârstea iganul i cu iganca lui, anume Mirla, i cu feciorii lui, anume Condrea i Ivan, i M riia, i Eftimiia i Nastasiia, to i feciori Cârstei* (DRH. A XXVII/369, 356, 5–7).

Neutralizarea opozi iei *coconi/feciori* prin contractarea sensului comun «liberi», care în documente îmbrac un aspect atât de formalizat, gra ie c ruia ajunge la recuren a impresionant pe care am comentat-o, este îns o particularitate general a dacoromânei vechi, pe care o întâlnim i în afara materialului documentar. În documente ea apare sporadic în afara formulelor de înt rire, dar este clar c pluralul *feciori* include referirea la urma i imedia i, indiferent de sex, într-un context ca cel pe care îl transcriem în continuare, unde coocuren a cu termenii care desemneaz un copil/urma de sex feminin arat clar c extensiunea lui *feciori* include i referentul femininelor *cocoan , fat i nepoat* :

– *au venit înaintea noastr Gavril S l gean i cu femeaia lui, Nastasiia, de a lui bun voie, de nimene nevoit, i -au primit o cocoan s le fie fat de suflet, pentru c ci c ei n-au avut feciori de trupul lor; anume aceea cocoan , M riicu a, fata lui Iona co Poturul, nepoata lui Gavril. Primitu-o-au cu toat osârdiia ca s le fie fat* (DRH. A XXVII/405, 390, 2–6).

Corespondentul feminin al lui *fecior*, în plan formal, se vede a fi fost specializat din cele mai vechi timpuri pentru sensul «virgo»; situațiile în care apare ca termen general pentru a desemna un copil/urma de parte femeiasc sunt rarissime. Exprimarea acestor din urmă sensuri, cu alte cuvinte corespondentul regulat al lui *fecior* în plan semantic, este *fat*; tiparului recurent *eu, X, împreun cu feciorii mei* îi corespund formulări de tipul:

– *Adec eu, Stanciul Iepurescul i cu fetele mele ot Lup a scris-am i m rturisesc cu acesta la mieu zapis [...]* (DRH. B XXX/221, 267, 1–2);

– *Adec eu, jupâneasa [sa M]u a, fata Micului, nepoat de frate lu L udat ot Viiani împreun cu fl[i]eu-mieu, cu Badaea i cu alal i feci<o>ri ai mii cu to i* (DRH. B XXX/243, 293, 1–3);

– *Adec eu Stance, fata lu erban, f cut-am acesta zapes al miu* (DRH. B XXX/294, 333, 1);

– *Adec noi, fetele Albului, po ime: Ivana i Stanca i cu muma noastr , Rada, scris-am acesta al nostru zapis* (DRH. B XXX/308, 345, 1–2);

– *Davañ gospodtvo mi sii povelentie gospodtva mi [...]* *Elinii vistiireasa, fata cistitei doamnei Ancu ei, doamna r posatului lu P tra co voievod, feciorul preabunului i milostivului Mihail voievod* (DRH. B XXX/343, 371, 2–6);

– *sculatu-se-au jupuneasa Vl daia, fata lu Ivan ifar, dempreun cu b rbatul ei, Tudor Pite teanul, pentru acestu copil de igan, ce scrie mai sus, ca s -l ia de [la Oancea] logof t i de la jupuneasa lui, Mariia, c ci au fostu al i fra i ai copilulu<i> la dân âi []i zicând s -i dea altu copil de igan schimbu* (DRH. B XXX/352, 383, 7–11 de jos);

– *Iar jupuneasa Vl daia, fata lu Ivan i [fariul] i b rbatul ei, Tudor Pite teanul, mai mult treab s n-aib cu acestu copil de igan ce scrie mai sus* (*ibidem*, 384, 3–4);

– *Adec eu, Ileana, giupâneasa lui Cujb ce au fostu vornic mare, fata Onciului Mo oc, nepoata lui Ion Mo oc ce au fostu vornic mare, scriu i m rturisescu [...]* (DRH. A XXVII/2, 1, 1–2);

– *Ce aceastea p r i ne-au fostu noao cump r tur [...]* *de la Nastasiia i Tudosiia, featele popei lui tefan Brosc , i de la Chireana, fata popei lui Hilip* (*ibidem*, 1, 15–18);

– *Eu, Gligorcea Pis vschie, m rturisescu cu ceast scrisore a mea cu<m> am dat **featei** meale, Antimiei, dzeastre o vie* (DRH. A XXVII/129, 128, 1–2);

– *Iar dup ceast scrisore a mea, ce am dat [**fea**]tei meale, Antimii, s aib a- i face i zapis domnescu* (*ibidem*, 128, 5–6);

– *Adec eu, Safta, **fata** lui Apostol ce-au fostu pitar, scriem i m rturis scu cu cest Zapis al mieu* (DRH. A XXVII/192, 179, 1–2);

– *au venit înaintea noastr Tudorina Pureceoaie i cu **featele** ei, Anghelina i Solonca, de a lor bun voie, de nime nevoite<e>, nici asuprit<e>, i au vândut ni te p r i de ocin ce li s-au venit lor din r m - i ele m tu ei lor, giupâneasei M ric i, **fata** lui Ba ot< > celui b trân* (DRH. A XXVII/322, 310, 5–8);

– *i au pl tit dumnealui tot deplin acei bani i acei stupi întru mânule Tudorinei i a **featelor** ei dinnaintea noastr* (*ibidem*, 310, 5–6 de jos).

Corosponden a *fecior* – *fat* este în multe cazuri confirmat de alternan a lor în contexte paralele:

– *Adec eu, Gavril, **feciorul** lui Ion, nepotul lui Iachim Helgiul, i cu **feciorii** miei, i [...] a ijdirea eu, Simiia, **fata** lui Iachim Helgiul* (DRH. A XXVII/11, 12, 1–3);

– *V dzându într-acela [loc rupt] zapis de la Ilisafta, **fata** lui [Preab]ici lo[go]f tul i [loc rupt] m rturii, i v dzându noi i **feciorul** ei de fa < > hiindu* (DRH. A XXVII/131, 130, 5–6);

– *Adec eu, Dumitru Uscatul, împreun cu **feciorii** miei, anume Gligorie i M tei, i cu **fetele** meale, f cut-am adev rat zapisul nostru* (DRH. A XXVII/168, 159, 1–2);

– *Adec eu, Iona co, **feciorul** Maic i, i cu **feciorul** mieu, Pav l, i Palaghia, **fata** lui Toader, i Negru ea, **fata** Sorei, i Axana, **fata** M ric i, nepo ii Erimiei lui Mladin [...]* (DRH. A XXVII/189, 176, 1–3);

– *cum au venit înaintea lor, de nime nevoit, nici asuprit, Mârzea, **feciorul** lui Andronic ce au fost pârc lab, i giupâneasa lui, Irina, **fata** Dabijeii ce au fost p harnic* (DRH. A XXVII/226, 205, 9–11);

– *cum au venit înaintea noastr Anghelina i cu **feciorul** ei, cu Vas<i>lie, **fata** lui Simion Miera, **feciorul** Nastei, **featei** lui Ion F râm de F râme ti, -au vândut ea i cu **feciorul** ei, ce mai sus s scriu, doi*

b trâni ce-au fost partea <ei> de la mo ul ei, F râm< > (DRH. A XXVII/243, 223, 7–10).

Alternan a lui *fat* cu *fie* este un fenomen perfect paralel, sub raportul ponderii relative a termenilor, cu alternan a dintre *fecior* i *fiiu*; uneori al doilea termen al alternan ei este derivatul *fiiic*, a c rui expansiune avea s duc în cele din urm la eliminarea formei primare *fie*:

– *Iar dac-au ie it Mihai vod din ar, c zut-au acest sat pre mâna jupâneasei Stanei i fie-sa, C linii, fata lui Cristov ot Pleana* (DRH. B XXX/343, 375, 8–9);

– *Apoi, deac-au venit st pânul acestor sate, doamna Ancu a cu fie-sa Elina, fata lu P tra co vod, nepoata lu Mihai vod* (*ibidem*, 375, 11–12);

– *Deaci, cându au fostu acum, l-au dat zeastre fie-sa, Mari<î>i, jupâneasa Oancei logof t i s -i fie i pomen pentru sufletul ei, c ce c Mariia, jupâneasa Oancei logof t, fost-au dat de sufletu jupuneasei Mari<î>i if reasei, crescut de dânsa înc den copil riia ei i botezat pre numele ei pân o au i c s torit acum i o au înzestrat ca pre o fat a ei* (383, 21–25);

– *ce ne-au l sat în nevoi i în mult amar de am p it, i pe fiiic -mea o au omorâtu p gânie* (DRH. A XXVII/68, 78, 4–5).

Perechile etimologice *fat* – *fecior* i *fiiu* – *fie/fiiic* pot, în virtutea mobilit ii evidente pe care, în limitele preferin ei generale pentru prima serie, o au termenii lor, s apar „încrucii ate”, în sensul combin rii unui termen dintr-o pereche cu un termen din cealalt pereche, în cazurile în care documentele men ioneaz urma i de ambele sexe:

– *Adec eu Ilisaf[**a**], fata lui Preabici log<o>f< >t, i cu fii-**i** miei, Iovi i Dabij<a>, i cu featele meale, anum<e> Arvasiia i Afteniia (DRH. A XXVII/130, 128, 1–2).*

La fel ca *fecior* (v. mai sus), *fat* r mîne în afara restric iilor distribu ionale de tipul celor legate de conota iile depreciative socio-etnice, în sensul c poate ap rea inclusiv în contextele specifice cuvântului *copil*:

– *s s tie c i-am dat o iganc , anume Neac a i dumneaei mi-au dat o fat de igan, anume Stana. i pentru ce au fostu fata mai mic , iar dumneaei mi-au mai dat i trei ughi adaos (DRH. B XXX/322, 355, 3–5);*

– *s s tie ce lasu fii-me, Alixandrei, întâi partea me den Co oiani cu to i rumânii i 4 la de igani, anume: Oprea l utar cu la ul lui i frate-s u Cozma cu la ul lui i Nicula al Sinc i cu la ul lui i frate-s u Nedelco cu la ul lui i o fat în caasa [sic] i cucia cu 6 telegari [...] (DRH. B XXX/355, 387, 1–5).*

În raport cu complexitatea seriei sinonimice pe care o avea dacoromâna veche pentru no iunea «*puer*» i cu aspectul destul de confuz al circula iei dialectale a termenilor acestei serii, situa ia din graiurile dacoromâne actuale are o simplitate i o claritate remarcabile. Harta 181 din volumul al II-lea al ALR I, pe care sunt reprezentate r spunsurile la întrebarea [494] «*enfant*», ne indic prezen a aproape perfect regulat a cuvântului *copíl* în cea mai mare parte a teritoriului dacoromân (inclusiv Basarabia), cu excep ia ariei nord-vestice constituite din Cri ana, Oa i Maramure , unde este r spândit uniform cuvântul *prunc*. Cuvântul *cocón*, care a „dominat”, practic, pân pe la jum tea secolului al XVII-lea, întreg teritoriul dacoromânei vechi, supravie uie te numai în patru puncte din Maramure (350, 351, 354 i 361; aria maramure an este totu i o arie consecvent i compact cu *cocon* dup ALRR – *Maramure* , a c rui re ea este de 20 de puncte). În rest, uniformitatea celor dou arii atât de clar distincte nu este perturbat decât de p strarea sporadic a cuvântului *fe ór* în fiecare din cele dou arii (punctul 59 din aria *prunc* i punctele 79 i 186 din aria *copíl*). Felul în care autorul anchetei a formulat întrebarea

(„După ce te-ai însurat, la nouă luni, ce zici că i-a născut nevasta, *dacă e parte bărbătească* [subl. n.]?”) este în modul cel mai probabil motivul pentru care într-o serie de puncte din aria *copil* s-a răsădit spusul cu *bărbătesc*; este greu de spus în ce măsură faptul că cele mai multe se găsesc în Moldova și în partea estică a Transilvaniei este întâmplător sau nu.

În afară de întrebarea [494], anchetatorul Sever Pop a pus încă două întrebări, [258] și [293], care, așadar, cum rezultă din felul în care este comentat fiecare dintre hărțile 182 și 183 (pe care au fost cartografiate răspunsurile la întrebările respective) din ALR I, vol. II, au urmărit alte probleme decât difuziunea geografică a termenilor pentru noțiunea «enfant»; ambele întrebări sunt directe și cuprind în formulare cuvântul *copil*; avantajul este că ambele formulări, extrem de asemănătoare (diferite numai prin pronumele subiect), constituie propoziții în care se actualizează cuvântul *copil* în forma de plural și cu sens genealogic, adică exact ceea ce se exprimă în latină prin pluralul *liberi*. Cele trei hărți sunt practic identice, ariile *copil* și *prunc* distingându-se cu aceeași claritate și având aceeași extensiune în fiecare caz; comparația lor este relevantă nu numai pentru această coincidență, ci și pentru ceea ce ne spune despre termenii care apar sporadic. Deși formulările *Aceștia sunt copiii mei* (h. 182) și *Dânii sunt copiii mei* (h. 183) exclud cu totul precizarea prezentă în întrebarea [494] cu privire la sexul copilului, pe ambele hărți apare pluralul articulat *bărbătesc* și cam cu aceeași răspândire geografică ca pe harta 181, ceea ce indică tergera distincției de sex în conținutul semantic al acestui cuvânt, în punctele respective; de asemenea, faptul că pe toate cele trei hărți găsim aproximativ aceeași difuziune arată că specializarea pentru sensul general «liberi» este diagnostic pentru zonele respective (Moldova, nord-estul Transilvaniei, nord-estul Munteniei; singura oarecum compactă este aria din Transilvania de nord-est, la nord de Reghin, celelalte două fiind cu totul difuze). Este, de asemenea, aceeași pe toate cele trei hărți aria lui *cocon*, în sensul limitării la 5 (4 pe harta 183) puncte din Maramureș (dintre care unul – 352 – la nord de Tisa).

HARTA 181

HARTA 182

HARTA 183

Ceea ce separă, însă, harta 181 (*copil* în sens absolut) de hartile 182–183 (*copil* în sens genealogic) este detaliul oarecum paradoxal că termenul cel mai larg întrebuințat în dacoromâna veche pentru sensul **genealogic** corespunde tor. lat. *liberi*, și anume *fecior*, apare sporadic pe harta care ilustrează realizarea lexicală a sensului **absolut** «puer» (vezi mai sus), în timp ce pe hartile corespunzătoare sensului genealogic nu apare niciodată. După datele din casețele rezervate în ALR dialectelor sud-dunărene, *fecior* (cu închiderea lui *e* aton în aromân și meglenoromân și uneori chiar cu dispariția lui prin sincop în aromân) este singurul termen folosit pentru sensul genealogic în toate cele trei dialecte sud-dunărene și termenul majoritar pentru sensul absolut. Este evident că această situație coincide cu cea din dacoromâna veche, în sensul în care echivalentul cel mai tipic al lat. *liberi* este *fecior* în toate textele literare și în sute de documente, ceea ce pare să dovedească, pe de o parte, o unitate foarte veche în exprimarea sensului «heres primæ generationis» în toate cele patru dialecte românești – argument foarte puternic că diminutivul *fetiolus* trebuie să fie un cuvânt *mo tenit* cu acest sens –, iar, pe de altă parte, că pierderea sensurilor «heres primæ generationis» și «puer» (DA, s.v. *fecior* îl considerăm primar pe cel din urmă) și limitarea foarte netă la sensul «adulescens», cu care *fecior* apare în mod regulat în toate graiurile dacoromâne (în concordanță, de această dată, cu dialectele sud-dunărene; cf. ALR I, vol. II, h. 187) este un fenomen relativ târziu specific dialectului dacoromân.

Opoziția dialectală conturată atât de clar în ALR pare să fie, într-un anumit grad, iluzorie în privința viabilității termenilor primari pentru «puer». Cuvântul *prunc*, care a avut la un anumit moment (vezi 2.3.) o mare extensiune în aria vestică și care după hartile discutate este în prezent un element diagnostic al graiurilor din Crișana, apare destul de bine reprezentat într-o zonă în care s-ar zice că este lipsit de tradiție: harta 139 din ALRR – *Muntenia și Dobrogea* îl arată ca singurul spus la întrebarea [509] în peste 20 de puncte din cele 230 ale rețelei și ca dublet al lui *copil* în aproximativ 30 de puncte. S-ar putea că, după regresul incontestabil al lui *cocon* (legat evident și de restrângerea lui semantică – vezi 1.2.2. –, în urma

c reia trebuie s - i fi pierdut aproape pretutindeni, în cursul schimb - rilor istorice, orice baz referen ial), cuvântul *prunc*, r mas cel mai vechi cuvânt întrebuintat pe scar larg în dacoromân cu sensul principal «puer», s aib , gra ie unei tradi ii pe care expansiunea lui *copil* pare a o fi anulat, o putere mai mare decât am fi tenta i s - i atribuim urm rind progresul în texte al termenului actual standard pentru «puer». Este poate i motivul pentru care, dup o epoc de evident generalizare a lui *copil* în textele religioase din Muntenia, cuvântul *prunc* se reg se te ca acoperire lexical net majoritar a no iunii «puer» în cele mai conservatoare texte biserice ti: ex. *P ze te-o pe ea i pe pruncul pe care l-a n scut* (Agh. 9); *i pe roaba Ta aceasta, care a n scut pe acest prunc, miluie te-o [...]. i pe pruncul care s-a n scut dintr-înşa fere te-l de toat fermec tura* (ibidem); *Rug ciu-nea la însemnarea pruncului, când i se pune numele* (Agh. 12); *Se cuvine a ti c , dac pruncul n scut este slab i nu suge, ci trage s moar , nu trebuie s se a tepte, cum r u zic unii, pân la a asea sau a opta zi, spre a-l boteza* (Agh. 13); *Dup aceasta preotul împreu cu na ul i cu pruncul înconjoar cristelni a i analogul* (Agh. 38); *Dup aceasta, luând preotul fa a pruncului, ud amândou capetele* (Agh. 41); *Apoi luând preotul pruncul, face cu dânsul semnul crucii înaintea u ilor bisericii* (Agh. 49) etc.

SURSE

- AC = *Dictionarium Valachico-Latinum* (Anonymus Caransebesiensis), cca 1650; am folosit fotocopia i indicii din edi ia *Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dic ionar al limbii române*. Studiu introductiv, edi ie, indicii i glosar de Gh. Chivu, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2008.
- Agh. = *Aghiazmatar cuprinzând slujbe, rânduieli i rug ciuni s vâr ite de preot la diferite împrejur ri din via a cre tinilor. Tip rit cu aprobarea Sfântului Sinod [...]*, edi ia a cincea, Bucure ti, Editura Institutului Biblic i de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1992.
- Alex. = Nicolae Cartojan, *Alexandria în literatura româneasc . Noui contribu ii (Studiu i text)*, Bucure ti, Cartea Româneasc , 1922.
- Alex. 1799 = [...] *Viâ a i povestea i lucrurile marelui şnp ratu Alexandru Machedon [...]*, ms. 1799, în *Chrest.*, II, p. 166–168.
- Alexie = *Poveste de folos a lu Alexie omul lui Dumnezeu*, ms. cca 1760, în *Chrest.*, II, p. 67–69.

- ALR I = *Atlasul lingvistic român*. Partea I, de Sever Pop, vol. I. *P r ile corpului omenesc i boalele lui*, Muzeul Limbei Române, Cluj, 1938.
- ALRR – *Maramure* = Petru Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, *Atlasul lingvistic român pe regiuni*. *Maramure*, vol. I–IV, Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1969–1997.
- ALRR – *Muntenia i Dobrogea* = *Atlasul lingvistic român pe regiuni*. *Muntenia i Dobrogea*, de Teofil Teaha, Mihai Con iu, Ion Ionic , Paul L z rescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Bucure ti, Editura Academiei Române, vol. I–II, 1996; vol. III, 2001; de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionic , Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, vol. IV, 2004; de Teofil Teaha (coord.), Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, vol. V, 2007.
- BB = *Bibliă adecă dumneze asca scriptur ale cei vechi i ale cei noa leage* [...]. *Tip ritu-s-au ștâ u ș scaunul' Mitropolie' Bucure tilor'* [...] *la anul' de la facerea lumii 7197, ar de la sp seniă lumii 1688 ș luna lu noem vri ș 10 zile.*
- B. Blaj = *Bibliă adecă dumnezească scriptur a legi vechi i a cei noa* [...] *acum' ștâ s-au t p rit' r mânea te* [...] ș *Blaj' la Mitropolie Anul' de la na terea lu Hristos 1795.*
- Cant. Div. = Dimitrie Cantemir, *Divanul sau Gâlceava în eleptului cu lumea sau Giude ul sufletului cu trupul* (Ia i, 1698), Text stabilit, traducerea versiunii grece ti, comentarii i glosar de Virgil Câdea, Bucure ti, Editura Minerva, 1990.
- Cant. Ist. = Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria rii Rum'ne ti* [...], ms. rom. 3443 BAR.
- Caz.I. = *Cazania* de Ia i (1643); am folosit edi ia Varlaam, *Cazania*, 1643, edi ie de J. Byck, [Bucure ti, 1943].
- C nt. st. = *C nt rile steli* (ms. 1784), în *Chrest.*, II, p. 139–144.
- C r. = Ioan Zoba din Vin , *C rare pre scurt' pre fapte bune șdrept toate* (1685), în *Chrest.*, p. 274–278.
- Chrest. = M. Gaster, *Chrestomatie român . Texte tip rite i manuscrise (sec. XVI–XIX), dialecale i populare*, vol. I–II, Leipzig – Bucure ti, F. A. Brockhaus, Socecu & Co, 1891.
- CÎ = *Cheașă ș elesului scoas pre limb rum' neasc* [...] *tp rit șt u ș mitro-;olia*] *Bucure tii ani Domnului 1678.*
- CL = Diaconul Coresi, *Liturghierul*; am folosit fotocopiile edi iei *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv i indice de Alexandru Mare , Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1969.
- Cod. Br. = *Codicele Bratul* (1559–1560); fotocopie precedat de un studiu de C. Dimitriu, Ia i, Casa editorial Demiurg, 2005.
- Cod. St. = *Codex Sturdzanus*; am folosit fotocopia din edi ia *Codex Sturdzanus*. Edi ie critic , studiu filologic i studiu lingvistic de Gheorghe Chivu, Bucure ti, Editura Academiei Române, 1993.

- Cost. *Let.* = Miron Costin, *Letopisea ul rîi Moldovei de la Aaron Vod încoace*, în idem, *Opere*. Edi ie critic cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice i glosar de P. P. Panaitescu, Bucure ti, Editura de Stat pentru Literatur i Art , 1958.
- CP = Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-român (1577)*; am folosit fotocopia din edi ia Diaconul Coresi, *Psaltirea slavo-român (1577) în compara ie cu psaltirile coresiene din 1570 i 1589*. Text stabilit, introducere i indice de Stela Toma, Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1976.
- CT = Diaconul Coresi, *Tetraevangelul*, Bra ov 1560–1561; am folosit fotocopiile din edi ia Florica Dimitrescu, Bucure ti, Editura Academiei R.P.R., 1963.
- CV = *Codicele Voroneean*; am folosit fotocopia din edi ia *Codicele Voroneean*. Edi ie critic , studiu filologic i studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucure ti, Editura Minerva, 1981.
- DÎR = *Documente i însemn ri române ti din secolul al XVI-lea*, Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1979.
- DRH. A XXVII = *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. XXVII (1643–1644), Bucure ti, Editura Academiei Române, 2005.
- DRH. B XXX = *Documenta Romaniae Historica*. B. ara Româneasc , vol. XXX (1645), EA, Bucure ti, 1998.
- DRH. B XXXIII = *Documenta Romaniae Historica*. B. ara Româneasc , vol. XXXIII (1648), Bucure ti, Editura Academiei Române, 2006.
- Dos. *Par.* = *Parimiile preste an'. Tip rite [...] cu poslu aniã smeritulu Dosofo Mitropolitul [...] v^lTMt zrcã* [= 1683], în *Chrest.*, p. 263–268.
- ELD¹ = *Elementa linguæ dacoromanæ sive valachicæ*, composita ab Samuele Klein de Szad, [...], Locupletata vero, et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai, [...], Vindobonæ, Tip. Josephi Nob. de Kurzback, MDCCLXXX [= 1780].
- ELD² = *Elementa linguæ dacoromanæ sive valachicæ*. Emendatam, facilitatam et in meliorem ordinem redactam per Georgium Sinkay de eadem [...], Budæ, Tipis Regiæ Universitatis Pestanæ, 1805.
- ES = *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu (1551–1553)*; fotocopie precedat de studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény, Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1971.
- Hron.* = *Hronograf* (ms. 1760), în *Chrest.*, II, p. 70–74.
- Ist. bis.* = Samuil Micu, *Istoria bisericeasc* . Edi ie de arhim. Veniamin Micle, Sf. M n stare Bistri a, Eparhia Râmnicului, 1993.
- Ist. înc.* = *Istoria pentru începutul Rom nilor Ț Dachia, Țtoemit de Petru Maïor de Di o-Sânrm rîn* [...], Ț Buda, cu *Tipar ul Cr e te Tipografie a niversitate ngure t*, 1834.
- ÎL = Țdreptarea Legi cu D<u>mn<e>zeu, carea are toat judecata Arhiereascã i Țp r teascã de toate vinil<e> preo e t<i> i mirene ti [...], Ț Tîrgovi te, v leat 7160, a lu H<ri>sto>s 1652.

- Înv. = A^{NV} turi preste toate zilele. Alease pre scurt' den multe d u mnezeie ti c r i [...], Câmpulung, 1641.
- Înv. = Ioan Zoba din Vin, A^{V} tur pentru pre i cu A^{treb} r i r spunsur, în *Chrest.*, p. 243–246.
- Înv. cre t. = A^{V} turi cre tine t [...] scoase de pre limba gre asc, pre limba rum neasc, [...] 1700 *Ghenarie*, A^{Sneag} v', în *Chrest.*, I, p. 336–339.
- LC = *Letopise ul Cantacuzinesc*, în *Cronicari munteni*. Edi ie îngrijit de Mihail Gregorian, vol. I, Bucure ti, Editura pentru Literatur, 1961, p. 81–224.
- Lev. Belg. = *Levitical* de la Belgrad, în B. P. Hasdeu, *Cuvente den b trâni. Limba român vorbit între 1550–1600*, tomul I. Edi ie îngrijit, studiu introductiv i note de G. Mih il, Bucure ti, Editura Didactic i Pedagogic, 1983; am indicat pagina edi iei G. Mih il.
- LP = *Pravila ritorului Lucaci* (1581); am folosit fotocopia din edi ia *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv i indice de I. Rizescu, Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1971.
- Mol. Mold. = *Molitelnic* (ms.cca 1650–1675; Moldova), în *Chrest.*, I, p. 228–234.
- Mol. sl.-rom. = *Molitelnic slavono-român* (ms. 1698), în *Chrest.*, I, p. 315–318.
- Moxa = *Cronica lui Mihail Moxa* (Oltenia, 1620), în B. P. Hasdeu, *Cuvente den b trîni* (v. *Lev. Belg.*).
- Myst. = *Mvstîrio sau sacrament sau ta ne 2 de A ceale 7, botezul i s f n t u l Mvrn, acum de A tip rite* [...] A^{Tr} govi te [...] v leato 7159 [= 1651].
- Nec. Cuv. = Ion Necuce, *O sam de cuvinte*, în *Letopise ul rii Moldovei*. Edi ie îngrijit, glosar i repere istorico-literare de Gabriel trempel, Bucure ti, Editura Minerva, 1986.
- NTB = *Noul Testament sau A p carea, au leagea noa a lui I s u s H risto s domnului nostru*. [...] *T p ritu-s-au* [...] A^{Ardeal} $\text{A}^{\text{cetatea}}$ Belgradului, 1648.
- NVI = Udri te N sturel, *Varlaam i Ioasaf*, în *Chrest.*, I, p. 129–134.
- Pal. = *Paleea* (ms. 1600–1625), în *Chrest.*, I, p. 65–68.
- Pentic. = *Alexandru Dascal: Penticostarion' sau slujba de cincî dze de dzÿle* ... (ms. 1694), în *Chrest.*, I, p. 312–314.
- PH = *Psaltirea Hurmuzachi*; am folosit fotocopia din edi ia *Psaltirea Hurmuzachi*, I. Studiu filologic, studiu lingvistic i edi ie de Ion Ghe ie i Mirela Teodorescu, Bucure ti, Editura Academiei Române, 2005.
- PO = *Palia* de la Or tie (1581–1582); am folosit fotocopia din edi ia *Palia de la Or tie. 1581–1582*. Edi ie îngrijit de Viorica Pamfil, Bucure ti, Editura Academiei R.P.R., 1968.
- Pr. I. = *Pravila* de la Ia i (1646); am folosit fotocopia fragmentar aflat la biblioteca Institutului de Lingvistic „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din Bucure ti i, ocazional, transcrierea din edi ia *Carte româneasc de înv tur*. Edi ie critic, [Bucure ti], Editura Academiei R.P.R., [1961].
- Prop. = *Propovedanie*, 1600–1650, în *Chrest. I*.

- PS = *Psaltirea Scheian (1482). Mss. 449 BAR*. Publicat de prof. I. Bianu, bibliotecarul Academiei Române. Tomul I. Textul în facsimile i transcriere cu variantele din Coresi (1577), Edi iunea Academiei Române, Bucure ti, 1889.
- Ps. B. = *Psaltir̃ ce s zice C ntarea a fericitulu pr<or c i p̃ rat D<avid̃ cu c nt rile lu M si i cu summa i r ndu ala la to i psalmii [...]. Typ ritu-s-au [...]* p̃ Ardeal̃ p̃ cetata Belgradului, [1651].
- Ps. în . = *altir̃a de-n 'les [...]* cu poslu aniã Smerenii noastre Dosofe Mitropolitul Su âve [...], în *Chrest.*, I, p. 246–250.
- Ps. vs. = *ltire a s̃fântului proroc David [...]* de smeritul Dosofe Mitropolitul de ara M ldove , în *Chrest.*, I, p. 208–214.
- Raf. Par. = Rafail din Dragomirna, *Paraclis* (ms. 1661), în *Chrest.*, I, p. 178–182.
- RM = *Evangheliarul lui Radu de la M nice ti, 1574*, publicat de Moses Gaster sub titlul *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561 preluat de M. Gaster*, Bucure ti, 1925.
- SB = Nicolae Iorga, *Scrisori de boieri*, V lenii de Munte, 1912.
- Sind. = Sindipa (ms. rom. 1436 BAR; 1703), în *Cele mai vechi c r i populare în literatura român . Floarea Darurilor. Sindipa*, Bucure ti, Editura Minerva, 1996, p. 249–315.
- Sind. 1802 = *Ist ria Sindipi filosofulu acum din limba lineasc pref cut p̃ R mâneasc , Sibi 1802*, în *Chrest.*, II, p.188–190.
- Sith = *C l toria lui Sith la ra u* (ms. 1600–1625; titlul editorului), în *Chrest.*, I, p. 63–65.
- TC = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*. Edi ie de Alin-Mihai Gherman, vol. I (studiu introductiv, note i text), Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- Trep. = *Trepetic' : adic t lcuirea de s'mni ce cl tescu pe trupu mului* (ms. 1779), în *Chrest.*, II, p. 122–124.
- ich. Fab. = D. ichindeal, *Filosofice i politice prin Fabule În v tur [...]*, 1814.
- Ur. Let. = Grigore Ureche, *Letopise ul rii Moldovei*. Edi ie îngrijit de P. P. Panaitescu, Bucure ti, Editura Minerva, 1987.
- V. Nif. = *Anania iermonah: Vi a a prea cuvi sului p rin telu nostru Nif n* (1691), în *Chrest.*, I, p. 287–289.

BIBLIOGRAFIE

Chivu 2009, v. *Surse*, AC.

DA = *Dic ionarul limbii române*. Întocmit i publicat dup îndemnul Regelui Carol I, Tomul II, Partea I, F–I., Bucure ti, 1934.

Ernout-Meillet = *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, par A. Ernout et A. Meillet. Quatrième édition, revue, corrigée et augmentée d'un index, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1959.

- Ghe ie 1975 = I. Ghe ie, *Baza dialectal a românei literare*, Bucure ti, Editura Academiei R.S.R., 1975.
- Gu u 1983 = G. Gu u, *Dic ionar latin-român*, Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic , 1983.
- Miklosich LPSGL = Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Viena, Wilhelm Braumüller, 1862–1865.

WORDS SIGNIFYING «PUER» AND «HERES» IN ROMANIAN. A HISTORY OF SEMANTIC CHANGES AND DIALECTAL DISPERSION

(Abstract)

We have endeavoured to trace the different manners of expressing the notions «puer» and «heres» through the three centuries (16th – 18th) of the period called „Old Daco-Romanian”, by examining the most important sources (literary texts as well as documents), with a view to a most complete illustration of the dialectal variety. The separation or the syncretism of the two notions has been equally pursued, inasmuch as certain words are specialised for one of the two senses, whereas others are mostly used as lexicalisation of both senses, according to the vicinity in which they appear.

This search has enabled us to establish:

1. The most ancient word for «puer», the inherited **fetiulus* (a diminutive of *fetus*) is already an archaism in Old Daco-Romanian, that is to say it has an acute tendency to become a mere synonym for «filius», by losing its etymological sense of «a result of the act of bearing; newly born».
2. The next word in the order of ancestry, *cocon* (a balkanic word), although a widely spread word in old Daco-Romanian, has a defined tendency to decrease towards the end of the 17th century, especially by losing its general sense «puer», consequently to a semantic narrowing as «child of royal pedigree».
3. The etymologically disputed word *prunc* (**puerunculus* / obscure origin), not decidedly limited in old Daco-Romanian as to geographic dispersion (though sensibly stronger in the north-western area), can be said to be since the 18th century a dialectal word, peculiar to all Transylvania (including the Banat). On the other hand, it is – since the thorough passage of *fecior* and *cocon* to the senses «filius; adulescens» (today dialectal), respectively «royal child» (today out of usage; extremely reduced as a dialectal word with the etymological sense in the Maramure) – a historically prominent word and therefore not only a strongly marked dialectal word today (peculiar to Cri ana and the Romanian idioms of eastern Hungary), but also a literary word used in the most conservative texts of the Romanian Orthodox Church.

4. The standard word for «puer» today, *copil* (a balkanic word itself) – which has also at present the greatest dialectal dispersion – is an originally «spurius» meaning word, whose dialectal expansion is a most noticeable phenomenon since the half of the 17th century and whose original meaning seems to have vanished in parallel with its geographic advancement.

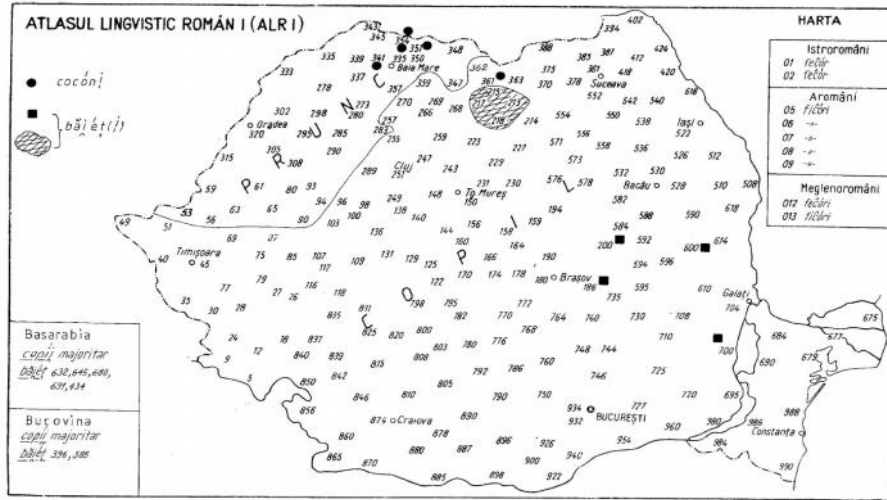
CUVINTE-CHEIE: «*copil*», «*fiu*», *sincretism semantic, schimb ri semantice, arii dialectale.*

KEYWORDS: «*child*», «*son*», *semantic syncretism, semantic changes, dialectal areas*

*Institutul de Lingvistic „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”
050711 Bucure ti, Calea 13 Septembrie nr. 13
danamihaela.zamfirv@gmail.com*

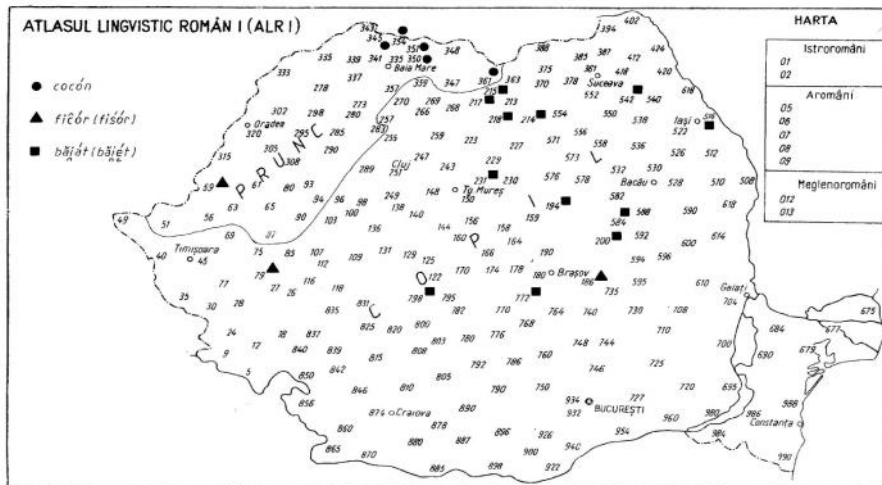
COPIL sens genealogic

ALRI, vol.II, h.182 *Aceștia sunt copiii mei [258]*

COPII „enfant“ [494]

AL R I, vol. II, h. 181

COPII sens genealogic

ALR I, vol. II, h. 183 Dâșșii sunt copiii mei [293]

